

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού.

Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια:
Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας, Εμμανουήλ Φωκίδης

Ρόδος, 2022

Ψηφιακή Λαογραφία και σύγχρονες μορφές του λαϊκού πολιτισμού
Αφετηρία και προοπτικές ενός νέου πεδίου

ISBN 978-618-84330-7-6

Copyright 2022

Εργαστήριο Γλωσσολογίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Επιμέλεια

Γεώργιος Κατσαδώρας

Αναπληρωτής Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Εμμανουήλ Φωκίδης

Επίκουρος Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Το σχεδιασμό του εξώφυλλου και οπισθόφυλλου ανέλαβε η graphic designer

Μυρτώ Φωτίου Φεγγερού

LinkedIn: Mirto Fotiou -Feggerou

E-mail: mirtof80@gmail.com

Το σχεδιασμό των μμιδίων ανέλαβε ο

Βαγγέλης Βαλασιάδης

DOI: <https://doi.org/10.12681/apll.178>

Οι συγγραφείς των άρθρων που δημοσιεύονται στον τόμο διατηρούν τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας επί των άρθρων τους. Τα άρθρα του τόμου μπορούν να χρησιμοποιηθούν με αναφορά στους συγγραφείς τους. Οι συγγραφείς των άρθρων μπορούν να τα καταθέσουν σε ιδρυματικό ή άλλο αποθετήριο ή να τα δημοσιεύσουν σε άλλη έκδοση, με υποχρεωτική την αναφορά της πρώτης δημοσίευσης του τόμου. Οι συγγραφείς ενθαρρύνονται να δημοσιοποιήσουν την εργασία τους στο Διαδίκτυο.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	7
Εισαγωγή.....	10
Αποτελεί το Διαδίκτυο μονόδρομο για τις Σύγχρονες Λαογραφικές Σπουδές; <i>Μαρία Γκασούκα</i>	10
Ψηφιακές πηγές για τη μελέτη του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού και της λαϊκής θρησκευτικότητας, <i>Εμμανουήλ Γ. Βαρβούνης</i>	20
Α΄ θεματική ενότητα: Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της ψηφιακής λαογραφίας.....	29
Η σύγχρονη λαογραφία στο πλαίσιο των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών (digital humanities): ορισμοί, περιεχόμενο ερευνητικά πεδία, εργαλεία της Ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης</i>	30
Παράθυρο στη θάλασσα. Ένα «παράθυρο» στον λαϊκό πολιτισμό μέσα από τον κινηματογράφο και το Διαδίκτυο, <i>Άννα Λυδάκη</i>	49
Οι λαϊκές ψηφιακές ομάδες ως πεδίο της ψηφιακής Λαογραφίας, <i>Ξανθίππη Φουλίδη</i>	56
Β΄ θεματική ενότητα: Διάχυση και διάδοση παραδοσιακών και νέων μορφών του λαϊκού πολιτισμού στον ψηφιακό κόσμο	65
Λαϊκός πολιτισμός και διαδικτυακά μιμίδια: Η εκπαίδευση μέσα από τα μιμίδια κατά την περίοδο της πανδημίας του COVID-19, <i>Βασιλεία Αντωνάκη, Γεώργιος Κατσαδώρας</i>	66
Η διάχυση και διάδοση της λαογραφίας της Δωδεκανήσου στον ψηφιακό κόσμο, μέσα από δράσεις συλλόγων και ατόμων την περίοδο της καραντίνας, <i>Μαρία Α. Αντωνοπούλου</i>	83
Ο Ray Harryhausen και η απεικόνιση της Μέδουσας στα ψηφιακά παιχνίδια, <i>Ευάγγελος Βαλασιάδης</i>	98
Επιστήμη των πολιτών και πολιτισμός: Η περίπτωση της ψηφιακής καταγραφής του λαϊκού πολιτισμού, <i>Βικτώρια Γαθάνα, Μαγδαληνή Μάρη, Ευαγγελία Καθακλή</i>	116
Οι στρατηγικές ή οι μορφές τρολαρίσματος στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης Facebook., <i>Μαρία Ζαρέντη</i>	129
Creepypasta: Ο ψηφιακός αστικός θρύλος, <i>Μαρία Ζούρου</i>	141
Τα μιμίδια (memes) της πανδημίας του ιού COVID-19: Η διαχείριση του πρωτόγνωρου μέσω ενός σατιρικού είδους του ψηφιακού λαϊκού λόγου, <i>Ρέα Κακάμπουρα, Αφροδίτη-Λήδια Νουνανάκη</i> ..	153
Πολιτικές μνήμης και διαδικασία δόμησης ταυτοτήτων στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ιστότοπου «Δίκτυο Mikrasiatis.gr», <i>Ιωάννης Καραχρήστος</i>	183
Το λαϊκό εορτολόγιο μέσα από τα διαδικτυακά μιμίδια, <i>Ευηλένα Καρδαμήλα</i>	195
Αινίγματα, παροιμίες και άλλες λαϊκές φράσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης την περίοδο της πανδημίας. Η σελίδα ««Λαϊκές ρήσεις, Αινίγματα και Ανέκδοτα» στο Facebook, <i>Χρυσάνθη Κόζα</i> .	209
Τα λαχνίσματα στον σύγχρονο ψηφιακό κόσμο: Από το τελετουργικό των υπαίθριων παιδικών παιχνιδιών στο τεχνολογικό σύμπαν του Διαδικτύου., <i>Δημήτρης Ε. Κόκκινος, Ανθούλα Κολιάδη-Τηλιακού</i>	220
Διάχυση πολιτισμικών στοιχείων της Τσακωνιάς μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (η περίπτωση του Facebook), <i>Μαρία-Κομινή Κολινιώτη</i>	235
The tinderisation of romance, <i>Yvonne Kosma, Vasilis Gialatzis, Jojo Ekate Diakoumakou</i>	253

Διαρκείς ανατροφοδοτήσεις μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς προφορικότητας: Η κυκλοφορία του κουτσομπολιού από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στην καθημερινή ζωή και αντίστροφα, <i>Γιώργος Κούζας</i>	269
Το παιχνίδι στην ψηφιακή εποχή: Το παράδειγμα του ομαδικού ηλεκτρονικού παιχνιδιού μεταξύ ενηλίκων, <i>Κωνσταντίνα Κουτσονικολή</i>	281
Μοιράσου κι εσύ μian ιστορία: Από τη ζωντανή αφηγηματική κοινότητα στη διαδικτυακή συνύπαρξη. Η περίπτωση της Λέσχης Αφήγησης Αθήνας. Όψεις, σκέψεις, προοπτικές, <i>Δημήτρης Β. Προύσαλης</i>	294
Η περίπτωση του Ελληνικού YouTube community: Ένας βιότοπος λαογραφικών φαινομένων μέσα σε μία μικρογραφία της κοινωνίας στο Διαδίκτυο, <i>Αικατερίνη Σχοινά</i>	305
Ο έντεχνος λαϊκός λόγος στο Διαδίκτυο: Δύο παραδείγματα χρήσης των παροιμιών στη διάρκεια της πανδημίας, <i>Γεώργιος Τσερπές, Μαριάνθη Καπλάνογλου</i>	319
Εκδηλώσεις θρησκευτικότητας και λαϊκής ευσέβειας στο χώρο του Διαδικτύου. Το τραγούδι «Μπαγάσας» του Νικόλα Άσιμου, <i>Νικόλαος Γ. Τσιρέβελος, Εμμανουήλ Χ. Κυριαζάκος</i>	331
Τα διαδικτυακά μίμδια στις ομάδες των αναπληρωτών εκπαιδευτικών στο Facebook, <i>Βαρβάρα Τσούγγου</i>	346
Διαδικτυακός κόμβος «Καρπάθικο Γλέντι»: Η συνεργατική διαδικτυακή ανάπτυξη ενός στοιχείου άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, <i>Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Παρασκευή Γ. Κανελλάτου</i>	360
Η εικόνα του θρύλου του βρικόλακα μέσα από ψηφιακά παιχνίδια, <i>Έλενα Ψυχάρη, Ρέα Κακάμπουρα</i>	387
Γ' θεματική ενότητα: Η ψηφιακή λαογραφία στην τυπική, μη τυπική και άτυπη εκπαίδευση	402
Δημιουργία ψηφιακού μουσείου εθιμικών δρώμενων, <i>Χρήστος Θεολόγος, Στέφανος Κυριαζάκος</i>	403
Προσεγγίζοντας τη λαογραφία μέσα από τη θεωρία των πολυγραμματισμών και τη δημιουργική γραφή: Λαϊκά μαγικά παραμύθια και ψηφιακός μετασχηματισμός στη λογοτεχνία του Γυμνασίου, <i>Κωνσταντίνα Καλαούζη</i>	419
Ο λαϊκός πολιτισμός σε συνδυασμό με την χρήση των νέων τεχνολογιών, ως μέσου επικοινωνίας και προσέγγισης μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, <i>Άννα Μαρία Καρακωνσταντίνου</i>	431
Μοντελοποίηση προγράμματος διαχείρισης εκκλησιαστικού κειμηλίου ως συμβολή των προηγμένων τεχνολογιών στην Ψηφιακή Λαογραφία, <i>Αικατερίνη Κορωναίου, Δημήτριος Κοτσιφάκος, Χρήστος Δουληγέρης</i>	444
Η συμβολή του παραδοσιακού χορού στη διαμόρφωση της συλλογικής ταυτότητας. Σχεδιασμός ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού για την εξ αποστάσεως διδασκαλία, <i>Χριστίνα Παληά, Γεώργιος Κατσαδώρας, Απόστολος Κώστας</i>	459
Τα λαϊκά παραμύθια μέσα στη ψηφιακή πραγματικότητα, <i>Αναστάσιος Παππάς</i>	473
Λαϊκός πολιτισμός στην εποχή της τηλεεκπαίδευσης: Στάσεις και αντιλήψεις των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για το αντικείμενο της Λαογραφίας και της Ψηφιακής Λαογραφίας στη διδακτική πράξη, <i>Γεώργιος Πασιόπουλος, Ευστάθιος Ξαφάκος</i>	490
Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά στο ψηφιακό περιβάλλον: Μια χαρτογράφηση των διαδικτυακών συλλογών και μουσείων για την ελληνική μουσική, <i>Νίκος Πουλάκης</i>	506
«Όψεις λαϊκής θεραπευτικής στην Ήπειρο, άλλοτε και τώρα»: Εκπαιδευτικές δράσεις Ψηφιακής Λαογραφίας για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, <i>Χαράλαμπος Σταμπόλης, Ρέα Κακάμπουρα</i>	518

Διδάσκοντας τοπική ιστορία, πολιτισμό, παραδόσεις και έθιμα με τη χρήση ψηφιακών παιχνιδιών. Προκαταρκτικά αποτελέσματα από μία μελέτη περίπτωσης στο νησί της Νισύρου, Άννα Χαρτοφύλη, Εμμανουήλ Φωκίδης.....	529
Κατάλογος συγγραφέων	542

Η σύγχρονη λαογραφία στο πλαίσιο των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών (digital humanities): ορισμοί, περιεχόμενο ερευνητικά πεδία, εργαλεία της Ψηφιακής Λαογραφίας

Αλέξανδρος Γ. Καπανιάρης
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
kapaniaris@gmail.com

Περίληψη

Με τον όρο Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες (Digital Humanities) εννοούμε ουσιαστικά τις παραδοσιακές ανθρωπιστικές επιστήμες, διευρυμένες και εμπλουτισμένες ψηφιακά, να εστιάζουν και να αναπτύσσουν τα θεωρητικά, ερευνητικά, διδακτικά, συγγραφικά κλπ. αντικείμενά τους σε ένα νέο ψηφιακό, τεχνολογικό περιβάλλον. Πρόκειται για διαδικασία σε ταχεία εξέλιξη, καθώς οι νέοι τρόποι επικοινωνίας, οι αλλαγές στη νόηση (τεχνητή νοημοσύνη), αλλά και η επιτάχυνση του ψηφιακού μετασχηματισμού που σημειώνεται τον τελευταίο καιρό (και λόγω της πανδημίας του COVID-19) έχουν επηρεάσει σημαντικά τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες ευρύτερα και τη Λαογραφία ειδικότερα. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο αναδεικνύεται η Ψηφιακή Λαογραφία (e-folklore ή digital folklore), με βασικά καινοτόμα στοιχεία της, μεταξύ άλλων, τις τεχνολογίες πληροφορίας και επικοινωνιών, τα διαδραστικά μέσα του Διαδικτύου και τις εμπλουτισμένες ψηφιακές δραστηριότητες. Το παρόν κείμενο επιδιώκει να προσδιορίσει την έννοια της Ψηφιακής Λαογραφίας, να συνεισφέρει στην κατανόηση του περιεχομένου και των εσωτερικών της διαιρέσεων, να προτείνει μια ταξινόμια εργαλείων του Διαδικτύου, που την αναδεικνύουν, τελικά, σε προνομιούχο πεδίο παραγωγής, ανάπτυξης, διάσωσης και διάδοσης ποικίλων ειδών λαϊκού πολιτισμού. Επιπρόσθετα, το κείμενο εστιάζει ειδικότερα στις: α) δυνατότητες και τις ευκαιρίες για λαογραφική έρευνα μέσω του Διαδικτύου, β) ερευνητικές προκλήσεις online ομάδων (digital folk groups, electronic folklore groups, e-groups) και κοινοτήτων στο Διαδίκτυο, γ) ευκαιρίες για παραγωγή ψηφιακού διαδικτυακού υλικού από τεκμήρια και έρευνα στο πεδίο του λαϊκού πολιτισμού, δ) δυνατότητες που παρέχονται για ψηφιοποίηση, τεκμηρίωση και ανάδειξη στοιχείων που συνδέονται με τον λαϊκό πολιτισμό και ε) προκλήσεις που βρίσκονται σε εξέλιξη και αφορούν τη δημιουργία εμπλουτισμένων διδακτικών παρεμβάσεων στο πλαίσιο της διδασκαλίας του λαϊκού πολιτισμού με ψηφιακά μέσα.

Λέξεις κλειδιά: Διαδίκτυο, πολιτισμικές σπουδές, Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες, Ψηφιακή Λαογραφία, ψηφιακά μέσα

Abstract

By the term Digital Humanities, we essentially mean the traditional humanities, expanded and enriched digitally, in order to focus and develop their theoretical, research, didactic, writing, etc. objects in a new digital, technological environment. It is about a process in rapid progress, as new ways of communicating, the changes in intellect (artificial intelligence), but also the acceleration of digital transformation that has been taking place in recent times (and due to the COVID-19 pandemic) have significantly affected the digital humanities in general and Folklore in particular. In this context, Digital Folklore (e-folklore or digital folklore) is highlighted, with its main innovative elements, among others, information and communication technologies, interactive internet media, and enriched digital activities. The present announcement aims to define the concept of Digital Folklore, to contribute to the understanding of its content and internal divisions, to propose a taxonomy of internet tools, which highlights it, ultimately, to a privileged field of production, development, preservation, and dissemination of various kinds of popular culture. In addition, the announcement focuses in particular

on: a) the possibilities and opportunities for folklore research through the internet, b) research challenges of online groups (digital folk groups, electronic folklore groups, e-groups) and communities on the Internet, c) opportunities for the production of digital internet material from documents and research in the field of popular culture, d) possibilities provided for digitization, documentation, and promotion of elements related to popular culture and e) challenges that are in progress and concern the creation of enriched teaching interventions in the context of the teaching of popular culture through digital means.

Keywords: cultures studies, digital folklore, digital Humanities, digital media, e-folklore, Internet

Εισαγωγή στις Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες (digital humanities)

Είναι γεγονός ότι το κύριο χαρακτηριστικό της εποχής μας είναι η αλματώδης ανάπτυξη της τεχνολογίας και της πληροφορικής. Τις τελευταίες δεκαετίες οι αλλαγές στα ψηφιακά μέσα, στην επικοινωνία, στην πληροφόρηση, στην επιστήμη, στη γνώση γενικότερα είναι κατατρεχτικές. Η έννοια της ψηφιακότητας παραπέμπει αρχικά στον ηλεκτρονικό υπολογιστή, όμως η ψηφιακότητα έχει εισβάλει στη ζωή μας κυρίως λόγω του Διαδικτύου. Στην πραγματικότητα, ψηφιακότητα είναι κάθε λογής εφαρμογές της πληροφορικής, του υπολογιστή, των δικτύων, του Διαδικτύου, των κινητών τηλεφώνων, των τάμπλετ κ.λπ. (Δημητρούλια & Τικοπούλου, 2015). Από το πρωτοφανές αυτό κύμα ψηφιακότητας δε θα μπορούσαν να μείνουν ανεπηρέαστες και οι Ανθρωπιστικές Επιστήμες. Οι Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες δεν χρησιμοποιούν σήμερα μόνο ψηφιακό υλικό αλλά και ένα πλήθος άλλων εργαλείων που παρέχει η σύγχρονη τεχνολογία στην έρευνα, στην διδασκαλία και τη δημοσίευση.

Σύμφωνα με το παραπάνω σκεπτικό οι Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες (Digital Humanities) αποτελούν κλάδο που έχει προκύψει τα τελευταία χρόνια ως διεπιστημονικό πεδίο σύνθεσης των Ανθρωπιστικών και των Ψηφιακών Επιστημών (Γούναρης & Στεφανέας, 2021).

Με τον όρο Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες (Digital Humanities)¹ αναφερόμαστε στον επιστημονικό κλάδο των Ανθρωπιστικών Επιστημών (π.χ. Λαογραφία, Ιστορία, Αρχαιολογία, Φιλολογία, Θεολογία, Παιδαγωγικά, Κοινωνιολογία, Φιλοσοφία) όπου με τη χρήση νέων τεχνολογιών και διαδικτυακών εφαρμογών είναι πλέον εφικτοί νέοι τρόποι έρευνας, μελέτης και διδασκαλίας των αντικειμένων των επιστημών αυτών. Οι ψηφιακές σπουδές δεν έχουν να κάνουν μόνο με την ψηφιακή επιμέλεια και το σχολιασμό κειμένων. Πλέον στην νέα εποχή του σημασιολογικού ιστού, των μεγάλων δεδομένων (big data) και διευρυμένων προγραμμάτων ψηφιοποίησης με τη συνεργασία μουσείων, βιβλιοθηκών και αρχείων από όλο τον κόσμο, μέσω της χρήσης διασυνδεδεμένων δεδομένων (linked data) έχει βελτιωθεί η πρόσβαση, αλλά και η ανταλλαγή πληροφοριών. Οι Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες χρησιμοποιούν όλο και περισσότερο σύγχρονη τεχνολογία στους τομείς της έρευνας, της διδασκαλίας και της δημοσίευσης (Καπανιάρης & Δημητρίου, 2021, σ.308).

Ένας ευρύτερος ορισμός για τις Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες θα μπορούσε να συνδυάσει την υπολογιστική δημιουργικότητα, την πληροφορική, τις ανθρωπιστικές σπουδές, τις σπουδές επικοινωνίας, τις τέχνες και τα εικαστικά.

Όπως αναφέρουν και οι Γούναρης & Στεφανέας (2021): Οι Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες θα μπορούσε να περιλάβουν και το πεδίο που καλείται Υπολογιστική Δημιουργικότητα (computational creativity) και αφορά την αξιοποίηση της Πληροφορικής και της τεχνητής νοημοσύνης σε καθετί δημιουργικό, από τη συγγραφή και τον κινηματογράφο, το θέατρο και το χορό, ως τα ψηφιακά εικαστικά και την επιτέλεση (performance). Θα μπορούσαν να προστεθούν επίσης στο πεδίο ψηφιακές εκπαιδευτικές εφαρμογές αλλά και εφαρμογές σε κοινωνικές επιστήμες που γειτνιάζουν με τις ανθρωπιστικές, δηλαδή σπουδές επικοινωνίας και φύλου, σπουδές με έμφαση

¹ Ενδεικτικά, στην ιστοσελίδα <http://whatisdigitalhumanities.com/> υπάρχουν άνω των 800 ορισμών, όχι όλοι συμβατοί μεταξύ τους.

στην επιστήμη των δεδομένων, την τεχνητή νοημοσύνη αλλά και την κριτική προσέγγιση του ψηφιακού κόσμου (critical digital studies).

Λαϊκός πολιτισμός, νέες τεχνολογίες και Διαδίκτυο

Ύστερα από είκοσι χρόνια εξακολουθεί και αναπτύσσεται διεθνής επιστημονικός διάλογος, για το πώς οι νέες τεχνολογίες και το Διαδίκτυο επηρεάζουν και μετασχηματίζουν την παραδοσιακή Λαογραφία, καθώς και τους/τις λαογράφους. Έτσι γίνονταν και γίνονται προσπάθειες για να οριοθετηθεί το νέο επιστημονικό πεδίο της λαογραφίας, η Ψηφιακή Λαογραφία (e-folklore ή digital folklore). Επιπρόσθετα, βρίσκονται σε εξέλιξη αναζητήσεις και τίθενται ερωτήματα σχετικά με το ποιες είναι οι ψηφιακές πρακτικές, μέθοδοι και τεχνολογίες, με τις οποίες αλληλεπιδρούν αποτελεσματικά οι Ανθρωπιστικές Επιστήμες καθώς και η Λαογραφία;

Στις μέρες μας οι γυναίκες και άνδρες λαογράφοι και γενικότερα οι επιστήμονες και επιστημόνισσες των Ανθρωπιστικών Επιστημών που ασχολούνται με τον λαϊκό πολιτισμό, καλούνται να πάρουν θέση, σε μια σειρά ζητημάτων σε σχέση που συνδέονται με τις ψηφιακές τεχνολογίες του Διαδικτύου και τη λαογραφική θεωρία στο νέο πλαίσιο. Κομβικό ζήτημα στα παραπάνω ερωτήματα και στις αναζητήσεις των λαογράφων αποτελεί ο τρόπος που διαμεσολαβούν οι ψηφιακές τεχνολογίες τη λαογραφική έρευνα και πιο συγκεκριμένα το ποιες και τι είδους αναλύσεις μπορούν να υλοποιηθούν σε ψηφιακά πολιτισμικά περιβάλλοντα;

Και ενώ στην αρχή οι νέες τεχνολογίες και το Διαδίκτυο παρουσιάζονταν και στον χώρο του λαϊκού πολιτισμού ως εργαλεία και νέος τρόπος αναζήτησης και παρουσίασης πληροφοριών, γρήγορα οι περισσότεροι/ες λαογράφοι αντιλήφθηκαν ότι οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών και το Διαδίκτυο, αποτελούν κάτι παραπάνω από απλή χρήση, καθώς οι πρακτικές, οι μέθοδοι και οι ερευνητικές αναζητήσεις των λαογράφων αναβαθμίζονται τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά.

Η Λαογραφία πλέον έχει στη διάθεσή της νέα εργαλεία, νέες τεχνικές, νέους τρόπους αναζήτησης της πληροφορίας, πολλαπλούς τρόπους σύγκρισης λαογραφικού υλικού, νέες ερευνητικές μεθόδους. Η επιτόπια έρευνα εμπλουτίζεται με την διαδικτυακή ή ψηφιακή εθνογραφία και την φεμινιστική εθνογραφία, η οποία συναντιέται με το Διαδίκτυο σε όλον τον κόσμο (Γκασούκα & Φουλίδη, 2017). Στην επιτόπια έρευνα και παρατήρηση έρχονται να προστεθούν η on line έρευνα και παρατήρηση, καθώς και η υλοποίηση on line εθνογραφικών συζητήσεων και συνεντεύξεων. Επίσης, η ηλεκτρονική συμπλήρωση ημερολογίου (research diary), τα λεγόμενα δηλαδή «ψηφιακά ερευνητικά σημειωματάρια», μπορούν να συνδεθούν σε πραγματικό χρόνο με διαδικτυακά εργαλεία καταγραφής εικόνων, βίντεο, γεωγραφικών συντεταγμένων, ήχων και 3d πανοραμάτων. Σε όλα τα παραπάνω βέβαια δεν θα πρέπει να ξεχνάμε τη διαδικτυακή έρευνα απευθείας σε ψηφιακούς τόπους λαογραφικής αναφοράς.

Το σημαντικό στα προαναφερόμενα, είναι ότι τα δεδομένα μπορεί να καταγραφούν και να αποθηκευτούν σε ένα έξυπνο τηλέφωνο (smart phone) ή σε ένα μικρό φορητό υπολογιστή παλάμης (tablet). Έτσι η «φορητότητα» που παρέχουν οι ψηφιακές συσκευές σε χώρους λαογραφικής έρευνας ή σε βιβλιοθήκες και μουσεία λειτουργούν ως καταλύτης στη μελέτη λαογραφικού υλικού (πολλαπλές αναγνώσεις), προσφέροντας ταχύτητα, πολλαπλούς τρόπους καταγραφής και αξιοπιστία.

Εννοιολογικό πλαίσιο και ορισμοί για την Ψηφιακή Λαογραφία

Με την εννοιολόγηση του όρου ψηφιακή λαογραφία έχουν ασχοληθεί αρκετές/οί λαογράφοι, και όχι μόνο, διεθνώς, αλλά και στην Ελλάδα. Στη χώρα μας, μια πρώτη σχετική αναφορά γίνεται από τον Μιχαήλ (2009), ο οποίος αντιλαμβάνεται τον κόσμο του Διαδικτύου ως έναν κόσμο κατεξοχήν

λαογραφικό, ενώ αναφέρεται ευρύτερα στον homo interneticus, που δημιουργεί έναν ιδιότυπο πολιτισμό, τον «διαδικτυακό πολιτισμό».

Στο ελληνικό πανεπιστήμιο τη συζήτηση ξεκινάει η επιστημονική ομάδα της καθηγήτριας του Πανεπιστημίου Αιγαίου Μαρίας Γκασούκα. Στο πλαίσιο της και υπό την επιστημονική ευθύνη της καθηγήτριας, η κ. Ξανθίππη Φουλίδη, ξεκινά (2010) και ολοκληρώνει (2015) τη διδακτορική έρευνα με τίτλο: «Νέοι ορίζοντες στις ελληνικές λαογραφικές σπουδές: το Διαδίκτυο ως πεδίο παραγωγής, διάδοσης και εκπαιδευτικής αξιοποίησης του λαϊκού πολιτισμού». Η καινοτομία του εγχειρήματος δεν έγκειται μόνο στο περιεχόμενο, αλλά και στην μεθοδολογία της έρευνας, κατά την οποία η ερευνήτρια πραγματοποίησε επιτόπια, διαδικτυακή, συμμετοχική, εθνογραφική έρευνα σε ηλεκτρονική κοινότητα της *second life*, για πρώτη φορά από όσο γνωρίζουμε, στην Ευρώπη τουλάχιστον. Η Φουλίδη, αναφέρει πως:

«Ο αριθμός των ψηφιακών ομάδων παρουσιάζεται ιδιαίτερα αυξημένος και η μορφή τους ποικίλει σημαντικά. Λειτουργούν μέσα σε κοινωνικά δίκτυα, σε fora, σε blogging, σε εικονικούς κόσμους και επικοινωνούν σύγχρονα και ασύγχρονα (με e-mail, listeserv e-mail, newsgroup, discussion fora, chat, bulletin boards, newsletters)» (Φουλίδη, 2015).

Αξίζει να σημειωθεί, πως την ολοκλήρωση της διδακτορικής αυτής διατριβής συνόδευε ως μέρος της και το πρώτο γλωσσάρι απόδοσης όρων που αφορούν στην ψηφιακή λαογραφία από την αγγλική στην ελληνική γλώσσα. Η ίδια προαναφερόμενη ομάδα, πάντως, κατανόησε έγκαιρα ότι οι ανθρωπιστικές επιστήμες ευρύτερα και η λαογραφία ειδικότερα, έρχονται αντιμέτωπες με ερευνητικά περιβάλλοντα, τα οποία εξελίσσονται σε νέα ερευνητικά πεδία εξόχως ενδιαφέροντα, καθώς και με αντίστοιχους νέους όρους, όπως λαογραφία του Διαδικτύου, κυβερνοεθνογραφία, netography, εικονικές κοινότητες, κυβερνολαός, ψηφιακοί/ές γηγενείς, ψηφιακές/οί άποικοι, ψηφιακοί/ές μετανάστες/τριες κ.ά., ενώ προσέγγισε την εθνογραφία της ψηφιακής ζωής ως σημαντική πτυχή της σύγχρονης κοινωνικής έρευνας, η οποία μελετά και χρησιμοποιεί εργαλεία Διαδικτύου και Τ.Π.Ε. Πολλά από τα ανωτέρω θα συμπεριληφθούν στο βιβλίο των Γκασούκα & Φουλίδη «Σύγχρονοι Ορίζοντες Λαογραφικών Σπουδών, Εννοιολογικό πλαίσιο, έρευνα, φύλο, Διαδίκτυο, σχολείο» (2012).

Παράλληλα, ήδη από το 2010 οι Κατσαδώρας και Γκοτζαγεωργίου αναφέρθηκαν στις «λαϊκές ομάδες» του Διαδικτύου, ενώ ο Κατσαδώρας (2013, σ. 99) θα τονίσει ότι το Διαδίκτυο εμφανίζεται ως «... χώρος ελεύθερης κυκλοφορίας και εξέλιξης του λαϊκού πολιτισμού...».

Στην σημασία των ψηφιακών λαϊκών ομάδων εστιάζει και η Διαμαντάκη (2013, σ. 4) αναφέροντας χαρακτηριστικά: «Αυτά τα νέα μορφώματα συνομάδωσης είναι, συνεπώς, λιγότερο κοινότητες με την παραδοσιακή έννοια και περισσότερο κοινωνικά δίκτυα, λιγότερο ή περισσότερο χαλαρά, που δομούνται στη βάση «κοινών ενδιαφερόντων», «ιδεών», «συνεργασίας» ή «συναισθημάτων» και όχι στη βάση πρωτογενών σχέσεων συγγένειας, ιστορίας και γειτνίασης».

Σε διεθνές επίπεδο ο McClelland (2000, σ. 182) αναφέρει ότι «... το Διαδίκτυο λειτουργεί ως λαογραφικός αγωγός ...», ο Howard (2008, σ. 99) υποστηρίζει ότι το Διαδίκτυο λειτουργεί ως «ισχυρό, νέο κανάλι», που εξασφαλίζει την ταχεία διαβίβαση διάφορων τύπων της λαϊκής παράδοσης. Ο Blank (2009), έχοντας μελετήσει διεξοδικά τη σχέση του Διαδικτύου με τη λαογραφία, ορίζει την τελευταία ως την εξωτερική έκφραση της δημιουργικότητας, στις αναρίθμητες μορφές και τις αλληλεπιδράσεις, από τα άτομα και τις κοινότητές τους. Ο ίδιος θεωρεί ότι «η τεχνολογία αποτελεί έναν αγωγό για την έκφραση, ένα βασικό γόνιμο έδαφος, που δίνει τη δυνατότητα πρόσβασης στους/στις χρήστες/στριες για να συμμετάσχουν στην κυκλοφορία και τη διάδοση παραδοσιακών μορφών έκφρασης με νέους τρόπους» (Blank, 2013) και ότι το Διαδίκτυο αποτελεί μια νέα ευκαιρία για να μελετηθούν οι αστικοί θρύλοι και τα παράγωγα τους, που μπορεί να είναι οι αλυσιδωτές επιστολές και τα ηλεκτρονικά μηνύματα εξαπάτησης. Παράλληλα υποστηρίζει ότι το Διαδίκτυο αποτελεί ιδανικό μέσο για τη μετάδοση των λαϊκών αφηγήσεων, λόγω της ανωνυμίας και της αποτελεσματικότητας του στην ταχεία διάδοση των ιδεών (Blank, 2016, σ. 162).

Ο Hubert (2003, σ. 151), όταν αναφέρεται στον λαό του Διαδικτύου, αναφέρεται στον/στην «περιηγητή/τρια του Διαδικτύου» για τον/την οποίο/α η συλλογή πληροφοριών έχει γίνει τρόπος ζωής, επισημαίνοντας ένα ακόμη πεδίο της ψηφιακής λαογραφίας σε ερευνητικό επίπεδο. Από την

άλλη, ο Oring (2013) θέτει μιαν άλλη διάσταση στη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού, όταν υποστηρίζει πως τα παραδοσιακά δημιουργήματα του λαϊκού πολιτισμού, τα οποία προκύπτουν από τις πρόσωπο-με-πρόσωπο κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, μεταβιβάζονται σήμερα στο Διαδίκτυο. Έτσι, η ανεπίσημη ή λαϊκή κουλτούρα του World Wide Web είναι ο σύγχρονος λαϊκός πολιτισμός.

Σ' αυτόν τον διεθνή διάλογο για το Διαδίκτυο ως πεδίο αναπαραγωγής και διάδοσης του λαϊκού πολιτισμού μπορούν να προστεθούν και οι απόψεις περί προφορικότητας του Bacon (2011, σ. 60) και του Blank (2009), οι οποίοι θεωρούν ως «ψηφιακή λαϊκή έκφραση (*digital vernacular*)» εκείνα τα στοιχεία του ψηφιακού λαϊκού πολιτισμού, τα οποία μεταφέρονται και διαδίδονται στο Διαδίκτυο, χαρακτηρίζοντας τα ως άμεση προέκταση της προφορικής παράδοσης.

Μάλιστα ο Blank (2013, σ. 163) προτρέπει τις/τους λαογράφους να ασχοληθούν πιο ενεργά με την έρευνα πεδίου στο Διαδίκτυο και να ηγηθούν στον εκκολαπτόμενο τομέα της κυβερνοεθνογραφίας, διότι το Διαδίκτυο διευκολύνει τις ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις που ενδιαφέρουν διαχρονικά τις/τους λαογράφους. Υποστηρίζει, επίσης, ότι οι λαϊκές ομάδες αναγνωρίζονται εύκολα στο Διαδίκτυο, όπως αποδεικνύεται από τα chat forum, τα blogs, την on line πολιτική δραστηριότητα και άλλες μορφές επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης. Ειδικότερα, όσον αφορά την ανθρώπινη αλληλεπίδραση στο Διαδίκτυο, ο Blank επισημαίνει ότι αποτελεί ιδανικό χώρο για τις/τους λαογράφους προκειμένου να πραγματοποιήσουν τις μελέτες τους. Η ανωνυμία των online αλληλεπιδράσεων τους επιτρέπει την πολυτέλεια να διατηρήσουν την επαγγελματική τους απόσταση από τα υποκείμενά τους και ταυτόχρονα να συμμετέχουν σε on line κοινότητα (Blank, 2013, σ. 170).

Ένα άλλο, επίσης, ενδιαφέρον ζήτημα αποτελεί η σχέση του λαϊκού πολιτισμού στο περιβάλλον του Διαδικτύου με την παράδοση, την πεποίθηση, τον θρύλο κ.ά. Όπως είναι γνωστό τα παραπάνω στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού απορρέουν από συμβιωτικές σχέσεις, όπως η συναισθηματική εμπλοκή μεταξύ ανθρώπων, η χρήση του σώματος, οι πιθανές δεσμεύσεις που προσφέρουν νόημα στη ζωή. Ωστόσο, θα είναι πράγματι ενδιαφέρον να ξεκαθαρίσουμε το λόγο για τον οποίο είναι ωφέλιμο στην προκειμένη περίπτωση το Διαδίκτυο. Να απαντήσουμε για πώς μπορούμε να το χρησιμοποιήσουμε στα διαφορετικά είδη του λαϊκού πολιτισμού, αξιοποιώντας ταυτόχρονα τη θαυμαστή του ικανότητα να αποθηκεύει και να παρέχει πρόσβαση σε μεγάλες ποσότητες πληροφοριών (Hubert, 2003, σ. 170).

Φυσικά παραμένει το ζήτημα της ανάδειξης του Διαδικτύου σε πεδίο αναπαραγωγής και διάδοσης του λαϊκού πολιτισμού. Έτσι ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις περί προφορικής παράδοσης στο Διαδίκτυο που διατυπώνονται από διάφορους ερευνητές όπως οι Blank (2009) και Bacon (2011, σ. 60) οι οποίοι θεωρούν ως «ψηφιακή λαϊκή έκφραση (*digital vernacular*)» εκείνα τα στοιχεία του ψηφιακού λαϊκού πολιτισμού που μεταφέρονται και διαδίδονται στο Διαδίκτυο.

Στο διεθνή διάλογο για την Ψηφιακή Λαογραφία συμμετέχουν και Ελληνίδες και Έλληνες λαογράφοι, όπως οι Μ. Γκασούκα, Α. Καπανιάρης, Ξ. Φουλίδη, Γ. Κατσαδώρας και άλλοι. Οι λαογράφοι στην Ελλάδα εστιάζουν σε ζητήματα ψηφιακής φεμινιστής λαογραφίας, διαδικτυακής εθνογραφίας, ηλεκτρονικής προφορικότητας, διαδικτυακές κοινότητες, αρχειακή εθνογραφία με την οπτική των νέων τεχνολογιών, εξ αποστάσεως εκπαίδευση, ψηφιακή αφήγηση, εκπαίδευση και λαϊκός πολιτισμός, μέσα κοινωνικής δικτύωσης και λαϊκός πολιτισμός καθώς και εργαλεία web 2.0.

Συμπερασματικά, το Διαδίκτυο μπορεί να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά ως μέσον αποθήκευσης και προβολής πληροφοριακού υλικού για τον λαϊκό πολιτισμό με μεγάλη επιτυχία, αρκεί η πληροφορία να είναι επεξεργασμένη και ταξινομημένη για άμεση πρόσβαση και ανάκτηση. Κατάλογοι παραμυθιών, συλλογές αινιγμάτων, συλλογές φωτογραφιών, σειρές λαϊκών τραγουδιών και έθιμα μπορούν να αποθηκευτούν και να αναδιανεμηθούν ανεξάρτητα του όγκου και ποικιλίας πληροφοριών (ήχος, εικόνα, βίντεο, κείμενο), βοηθώντας τόσο τους/τις ερευνητές/τριες όσο και τις/ους φοιτήτριες/τές, τους/τις μαθητές/τριες στην εκπαιδευτική διαδικασία και την έρευνα (Καπανιάρης, 2020). Από την άλλη, η διαχείριση και προβολή των Αρχείων λαϊκού πολιτισμού μέσω των βάσεων δεδομένων είναι δυνατό να πραγματοποιηθούν εσωτερικά σε έναν φορέα (intranet) ή δημόσια μέσω του Διαδικτύου (internet). Πιο συγκεκριμένα, η αποθήκευση, η συστηματοποίηση, η αποτελεσματική και η ταχύτατη ανάκτηση του υλικού των συλλογών λαϊκού πολιτισμού αποτελούν

σημαντική προτεραιότητα για τη μόνιμη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, με τη βοήθεια της τεχνολογίας και του Διαδικτύου (Καπανιάρης, 2008).

Ο ορισμός της έννοιας της digital folklore ή e-folklore δεν είναι μια εύκολη διαδικασία, διότι ο όρος «πολιτισμός του Διαδικτύου» χρησιμοποιείται με ευελιξία και η εφαρμογή του σε συγκεκριμένες περιστάσεις μπορεί να είναι αμφιλεγόμενη. Στον αντίποδα, οι λαογράφοι σήμερα αντιλαμβάνονται όσο ποτέ άλλοτε πως δεν μπορούν να αγνοήσουν το Διαδίκτυο και τις άλλες μορφές διαμεσολαβητικών επικοινωνιών που συνδέονται με τις νέες τεχνολογίες. Το σίγουρο είναι ότι η Λαογραφία έχει ανανεωθεί και σήμερα συναντιέται στους ιστούς της ψηφιακής εποχής μας. (Καπανιάρης, 2022).

Τελικά ως Ψηφιακή Λαογραφία μπορούμε να ορίσουμε: Το σημείο συνάντησης του λαϊκού πολιτισμού με το Διαδίκτυο και τις νέες τεχνολογίες με στόχο την μελέτη, την έρευνα, την ανάπτυξη και την διάδοση κάθε μορφής έκφρασης του λαϊκού πολιτισμού. Αναλυτικότερα, η ψηφιακή λαογραφία εστιάζει μεταξύ άλλων στις: α) δυνατότητες και τις ευκαιρίες για λαογραφική έρευνα μέσω του Διαδικτύου, β) ερευνητικές προκλήσεις online ομάδων (digital folk groups, electronic folklore groups, e-groups), μέσων κοινωνικής δικτύωσης και κοινοτήτων στο Διαδίκτυο, γ) ευκαιρίες για παραγωγή ψηφιακού διαδικτυακού υλικού από τεκμήρια και έρευνα στο πεδίο του λαϊκού πολιτισμού, δ) δυνατότητες που παρέχονται για ψηφιοποίηση, τεκμηρίωση και ανάδειξη στοιχείων που συνδέονται με τον λαϊκό πολιτισμό και ε) προκλήσεις που βρίσκονται σε εξέλιξη και αφορούν τη δημιουργία εμπλουτισμένων διδακτικών παρεμβάσεων στο πλαίσιο της διδασκαλίας του λαϊκού πολιτισμού με ψηφιακά μέσα, στ) προκλήσεις εξ αποστάσεως εκπαίδευση σε σχέση με το λαϊκό πολιτισμό (Καπανιάρης, 2022).

Επιστημονικές εξελίξεις στη διάδοση της Ψηφιακής Λαογραφίας

Όπως προκύπτει και στην Ελλάδα παρατηρείται αξιοσημείωτη ανάπτυξη της ψηφιακής λαογραφίας τόσο επίπεδο διδακτορικών ερευνών, μεταδιδακτορικών, μεταπτυχιακών εργασιών, εκδόσεων (μονογραφίες, συλλογικά έργα), όσο και σε προγραμμάτων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (e-learning) για την ψηφιακή λαογραφία, την διαδικτυακή και αρχειακή εθνογραφία.

Εκτός από την ολοκλήρωση της προαναφερόμενης διδακτορικής διατριβής της Ξανθίππης Φουλίδη², το 2017 ολοκληρώθηκε η διδακτορική διατριβή του Αλέξανδρου Καπανιάρη³ με τίτλο: «Λαϊκός πολιτισμός και εκπαίδευση: ο ρόλος της πληροφορικής και των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνιών στην παραγωγή ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού». Ακολούθως ολοκληρώθηκαν οι Μεταδιδακτορικές Έρευνες της Ξανθίππης Φουλίδη με τίτλο: «*Το φύλο των εικονικών κόσμων: Έμφυλες σχέσεις, πολιτιστικές πρακτικές και συμβολικοί σε εικονικές κοινότητες*» το 2019 στο Τ.Ε.Π.Α.Ε.Σ. Πανεπιστημίου Αιγαίου και του Αλέξανδρου Καπανιάρη με τίτλο «Αρχειακή Εθνογραφία & Αναγνώσεις σε Ψηφιακό Περιβάλλον: «Συνομιλώντας» με τα Αρχεία των Πηλιορείτων Εν Αιγύπτω» το 2019 στο Τμήμα Ιστορίας & Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

Το 2014 ο Χρήστος Παπακώστας, Αναπληρωτής Καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων σε μεταδιδακτορική έρευνα ασχολήθηκε με το λαϊκό πολιτισμό και το Διαδίκτυο από την πλευρά του YouTube⁴. Η έρευνα αποσκοπούσε στη διερεύνηση και τη μελέτη σχέσης των λαϊκών παραστασιακών τεχνών και του λαϊκού πολιτισμού γενικότερα με το Youtube . Ειδικότερα, εξέτασε τα νέα φαινόμενα που εμφανίζονται μέσα από την μετάδοση, αναμετάδοση, σχολιασμό και παραγωγή ερασιτεχνικών

² Φουλίδη, Ξ. (2015). *Νέοι ορίζοντες στις ελληνικές λαογραφικές Σπουδές: Το διαδίκτυο ως πεδίο παραγωγής, διάδοσης και εκπαιδευτικής αξιοποίησης του Λαϊκού Πολιτισμού*. Διδακτορική Διατριβή στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου – Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού.

³ Καπανιάρης, Α. (2017). *Λαϊκός πολιτισμός και εκπαίδευση: ο ρόλος της πληροφορικής και των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνιών στην παραγωγή ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού*. Διδακτορική Διατριβή στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου – Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού.

⁴ Παπακώστας, Χ. (2014). *Λαϊκός πολιτισμός και διαδίκτυο. Η περίπτωση του Youtube*. Μεταδιδακτορική έρευνα, επόπτης Ε. Αυδίκος, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας / ΙΑΚΑ.

βίντεο στο Youtube , που έχουν ως βασική τους θεματολογία τις λαϊκές παραστασιακές τέχνες (μουσική και χορό).

Σε επίπεδο διδακτορικών διατριβών το 2022 ολοκληρώθηκε η διατριβή της Αφροδίτης Νουνανάκη⁵ με τίτλο: «Ελληνικοί αστικοί θρύλοι στο Διαδίκτυο» στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Ε.Κ.Π.Α. Η έρευνα διεξήχθη στο περιβάλλον του Διαδικτύου και ο στόχος της ήταν διττός. Από τη μια στόχος ήταν η δημιουργία ενός καταλόγου με ελληνικούς αστικούς θρύλους -διότι κάτι αντίστοιχο δεν υπάρχει- και από την άλλη η ανάδειξη της επίδρασης του περιβάλλοντος του Διαδικτύου, στο είδος καθ' αυτό, στη διάδοση, αλλά και στην πρόσληψή του από τους χρήστες του Διαδικτύου.

Το 2013 πραγματοποιήθηκε το πρώτο συνέδριο για την ψηφιακή λαογραφία με τίτλο «Λαϊκός Πολιτισμός & Διαδίκτυο» από το Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, οι επιστημονικές ανακοινώσεις του οποίου οδήγησαν το 2016 σε μια σειρά άρθρων-κεφαλαίων στο συλλογικό έργο «Οι Πολιτισμοί του Διαδικτύου» σε επιστημονική επιμέλεια του Ομότιμου Καθηγητή Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Ευάγγελου Αυδίκου. Στο συλλογικό αυτό τόμο προκύπτει ότι ο λαϊκός πολιτισμός αποτελεί ένα προνομιακό πεδίο ατομικής και συλλογικής έκφρασης στο Διαδίκτυο, όπου οι έννοιες της επικοινωνίας και της δημιουργικότητας αναδιατάσσονται και αποκτούν νέο δυναμικό νόημα και περιεχόμενο (Αυδίκος, 2016, σ. 12).

Το 2017 στο βιβλίο «Τόποι μνήμης και Καστελλοριζική Μετανάστευση και Διασπορά» της Βασιλικής Χρυσανθοπούλου⁶ στο κεφάλαιο με τίτλο «Ο ιστότοπος <http://www.empirepatrol.com/> : Τραύμα, Μνήμη και Ταυτότητα στο Διαδίκτυο» περιγράφεται η ιστορία του πλοίου «Empire Patrol» που πήρε φωτιά και βυθίστηκε στη διαδρομή από το Πορτ Σάιντ στο Καστελόριζο με 497 πρόσφυγες μέσω διαδικτυακών αφηγήσεων.

Παράλληλα κατά την χρονική περίοδο 2017-2022 έχουμε σημαντικό αριθμό δημοσιεύσεων που αφορούν την Ψηφιακή Λαογραφία σε ελληνικά και διεθνή περιοδικά. Αναφέρουμε ενδεικτικά άρθρα της Μαρίας Γκασούκα, του Μανόλη Βαρβούνη, του Γιώργου Κατσαδώρου⁷, και του Αλέξανδρου

⁵ Νουνανάκη, Α. (2022). *Ελληνικοί αστικοί θρύλοι στο διαδίκτυο*. Διδακτορική Διατριβή στο Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών – Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.

⁶ Χρυσανθοπούλου, Β. (2017). *Τόποι μνήμης και Καστελλοριζική Μετανάστευση και Διασπορά*. Αθήνα: Παπαζήσης.

⁷ Γκασούκα Μ., Κατσαδώρος Γ., Καπανιάρης Α., & Φιλιππάκης Γ-Ν. (2012). *Τεχνολογία & Λαογραφία: Η εμπειρία των βάσεων δεδομένων της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου*. Στο: *Πρακτικά 4^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκός Πολιτισμός & Εκπαίδευση*. Καρδίτσα: Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Κέντρο Ιστορικής & Λαογραφικής Έρευνας «Ο ΑΠΟΛΛΩΝ» Καρδίτσας. Κατσαδώρος, Γ. Κ. (2013). Η επιστήμη της λαογραφίας στη σύγχρονη τεχνολογική εποχή. Η ηλεκτρονική προφορικότητα. Στο *Επιστήμες της Εκπαίδευσης. Από την ασθενή ταξινόμηση της Παιδαγωγικής στη διεπιστημονικότητα και στον επιστημονικό υβριδισμό*. (Επιμ. Γ. Κόκκινος, Γ. & Μ. Μοσκοφόγλου-Χιονίδου). Αθήνα: Ταξιδευτής. Kakampoura, R., & Katsadoros, G. (2014) Social Representations of Folk Healers in Mass Media: the Case of Father Gymnasiu. In *Proceeding 5th International Conference of the Europeans Society For the History of Science Scientific Cosmopolitanism is and Local Cultures :Religions, Ideologies, Societies*. Athens: National Hellenic Research Foundation/Institute of Historical Research/ Section of Neohellenic Research/ Programme of History, Philosophy and Didactics of Science and Technology. Κατσαδώρος, Γ. (2016). Σύγχρονη Λαϊκή Λογοτεχνία. Καρπαθιακές Μαντινάδες στο Διαδίκτυο. Στο: *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Καρπαθιακής Λαογραφίας* (επιμ. Μ. Αλεξιάδης). Κάρπαθος: Ινστιτούτο Λαϊκού Πολιτισμού Τμήματος Φιλολογίας Φιλοσοφικής Σχολής ΕΚΠΑ, Σειρά Αυτοτελών Εκδόσεων αριθμ. 9. Κατσαδώρος, Γ., Κακάμπουρα, Ρ., & Ταστεμίρογλου, Ε. (2016). Διαδικτυακοί τόποι και τρόποι παρουσίασης των Βλάχικων Συλλόγων της Θεσσαλίας. Στο: *Οι Πολιτισμοί του Διαδικτύου* (επιμ. Ε. Αυδίκος). Αθήνα: Πεδίο. Κατσαδώρος, Γ., Φυντρίλη, Ε., & Στυλιανού, Μ. (2016). Λαϊκή Λογοτεχνία και Κοινωνικής Δικτύωση: Παροιμίες και Ευφυολογήματα στο Facebook και το Twitter. Στο: *Η Διαχείριση της Παράδοσης – Ο Λαϊκός Πολιτισμός ανάμεσα στον Φολκλорισμό, την Πολιτιστική Βιομηχανία και τις Τεχνολογίες Αιχμής*. (επιμ. Μ. Βαρβούνης, Μ. Σέρνης, Δ. Δαμιανού, Ν. Μαχά-Μπιζούμη, Γ. Θεοδωρίδου). Θεσσαλονίκη: Κ & Μ. Αντ. Σταμούλης. Κατσαδώρος, Γ. (2017). Σύγχρονες μεταπλάσεις των παραμυθιών των αδερφών Grimm. Παιχνίδια ρόλων και υπολογιστών. Στο: *Το παραμύθι από τους αδερφούς Grimm στην εποχή μας – Διάδοση και μελέτη* (επιμ. Μ. Μερακλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χρ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου, Γ. Κατσαδώρος). Αθήνα: Gutenberg. Valasiadis, E., Katsadoros, G., Kakampoura, R., & Fokides, M. (2017). Project "Topogonosia": Strengthening local Identity through Digital Games in Education, In *The Proceedings of the International Conference on Information Communication Technologies in Education*. Rhodes: ICITE. Βαλασιάδης, Ε., Κατσαδώρος, Γ., Κακάμπουρα, Ρ., & Φωκίδης, Ε. (2017). Λαϊκός πολιτισμός και ψηφιακά παιχνίδια στην εκπαίδευση. *Πρακτικά του 4^{ου} Συνεδρίου «Νέος Παιδαγωγός» Αθήνα* (Ιδρυμα Ευγενίδου) (επιμ. Φ. Γούσιος). Αθήνα: Νέος Παιδαγωγός. Καζούλλη, Ε., & Κατσαδώρος, Γ. (2019). Ο Λαϊκός Πολιτισμός της Ελληνικής Διασποράς στο Διαδίκτυο. Στο: *Perspectives on the Hellenic Diaspora – Σύγχρονες*

Καπανιάρη^{8,9} (Kapaniaris & Varvounis, 2019a,b), της Πηνελόπης Παπαηλία και του Πέτρου Πετρίδη για την ψηφιακή εθνογραφία¹⁰. Επιπρόσθετα οι δημοσιευμένες εργασίες του Α. Καπανιάρη σε διεθνείς¹¹ και ελληνικούς¹² συλλογικούς τόμους συμπληρώνουν το σημαντικό έργο των νέων

και Διαχρονικές Όψεις της Ελληνικής Διασποράς. (editors: D. Carment, G. Frazis J. Yiannakis G. Kanarakis V. Kourtis-Kazoullis, M. Oikonomakou, G. Papantonakis). Australia: College of Indigenous Futures, Arts & Society – Hellenic Studies, Charles Darwin University. Foulidi, X., Katsadoros, G., & Papakitsos, E. (2020). Customary Practices and Symbolisms at Worship Events in a Virtual Religious Community. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, Volume 7, Issue 7, 45-56. Κατσαδώρας, Γ. & Νουνανάκη, Α.-Λ. (2021). Η εικόνα των ποντίων στην Ψηφιακή Λαογραφία: Η περίπτωση των μιμίδων (memes). Στο: *Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Λαογραφίας – Περιοδικό Σύγγραμμα Αρχαίων Πόντου*, τ. 61. (επιμ. Μ. Βαρβούνης, Ρ. Κακάμπουρα, Μ. Ευσταθιάδου). Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.

⁸ Καπανιάρη, Α., & Βαρβούνης, Μ. (2019α). Η λαογραφία στο δρόμο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (e-learning). *Περιοδικό «Λαογραφία, Δελτίο της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας»*, 44ος τόμος. Καπανιάρης, Α., & Βαρβούνης, Μ. (2019β). Η εμπειρία εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (e-learning) στο πεδίο της Λαογραφίας: Η αξιολόγηση, τα πρώτα συμπεράσματα, οι προτάσεις και οι νέες εξελίξεις, *Περιοδικό «Λαογραφία, Δελτίο της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας»*, 44ος τόμος, Βαρβούνης, Μ., & Καπανιάρης, Α. (2019α). Αρχαϊκή Εθνογραφία & Αναγνώσεις σε Ψηφιακό Περιβάλλον: «Συνομιλώντας» με τα Αρχαία των Πηλιορείτων Εν Αιγύπτω: ο σχεδιασμός μιας μακροχρόνιας έρευνας, *Περιοδικό «ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ Επιστημονικών Θεολογικών Περιοδικό, Σύγγραμμα του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας & Πάσης Αφρικής»*, τόμος ΠΘ', 2018-19, Βαρβούνης, Μ., & Καπανιάρης, Α. (2019β). Μέσα κοινωνικής δικτύωσης και επικοινωνίας στην αρχαϊκή εθνογραφία: Εργαλεία συλλογής, προβολής και καταγραφής υλικού ή ψηφιακά ερευνητικά σημειωματάρια, *Περιοδικό «ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ Επιστημονικών Θεολογικών Περιοδικό Σύγγραμμα του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας & Πάσης Αφρικής»*, τόμος ΠΘ', 2018-19, Καπανιάρης, Α., & Βαρβούνης, Μ. (2020). Αρχαϊκή Εθνογραφία σε Αρχαία Τοπική Ιστορία με τη χρήση ψηφιακών μέσων: Η περίπτωση ενός μεικτού επιμορφωτικού προγράμματος επιμόρφωσης για στελέχη πολιτισμού και εκπαίδευσης, *Περιοδικό MUSEUM & EDUCATION, Μουσείο – Σχολείο – Εκπαίδευση*, τόμος 1, τεύχος 3-4, Αθήνα: Μένανδρος.

⁹ Kapaniaris, A., Gasouka, M., & Arvanitidou Z. (2018). Design of educational programs for folk culture: An innovative cooperative model for the production of printed and digital material, *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 4(10): 30-35, ISSN: 2454-6615, Kapaniaris, A., & Varvounis, M. (2019a). Design and implementation of e-learning programs in folklore, ethnography and history: Following the Logic of the Mass Open Internet Courses (MOOC), *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 5(1): 22-29, ISSN: 2454-6615, Kapaniaris, A., & Varvounis, M. (2019b). E-Learning Program «Introduction to the Science of Folk Culture»: Evaluation of the course: «Introduction to the Science of Folk Culture, *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 5(5): 1-10, ISSN: 2454-6615, Kapaniaris, A., & Varvounis, M. (2019). Social media and communication in archival ethnography: tools for the collection, promotion and record of the material or digital research notepads?, *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 5(5): 11-18, ISSN: 2454-6615, Kapaniaris, A., Gasouka, M., & Varvounis, M. (2019). E-learning program: «Introduction to the science of Folk Culture»: Evaluation of the semester course: « Contemporary Horizons of Folklore Studies, (Gender, Internet and Education)». *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 5(5): 24-34, ISSN: 2454-6615, Kapaniaris, A., & Tornikidou, E. (2020). The Contribution of Digital Storytelling to the Teaching of Folk Culture in Elementary School. *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 6(3): 1-10, ISSN: 2454-6615, Kapaniaris, A., & Stogiannidou, A. (2020). Digital Storytelling via Youtube: Traditional orchestras, musicians and musicians. *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 6(3): 31-40, ISSN: 2454-6615, Kapaniaris, A., & Lagogianni, C-M. (2020). From the Educational Costume to Playmobils: Digitally Enriched Storytelling with the Use of Stop Motion Video. *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 6(7): 74-79, ISSN: 2454-6615, Kapaniaris, A., & Konstantopoulou, T. (2020). From the narrators of folk tales to digital storytelling. Students as young researchers. *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 6(8): 1-5, ISSN: 2454-6615, Kapaniaris, A., & Zampetoglou, G. (2021). Visual programming for the creation of digital shadow play performance using mobile devices in times of Covid-19. *Advances in Mobile Learning Educational Research*, 1(2), 162-170. <https://doi.org/10.25082/AMLER.2021.02.010>.

¹⁰ Παπαηλία, Π., & Πετρίδης, Π. (2015). *Ψηφιακή εθνογραφία*. Αθήνα: Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.

¹¹ Kapaniaris, G. A. (2020). Folk Culture and Education: The Role of Information Technology and Information and Communication Technologies in the Production of Digital Educational Materials. In Kalogiannakis, M., & Papadakis, S. (Eds.), *Handbook of Research on Tools for Teaching Computational Thinking in P-12 Education* (pp. 456-479). IGI Global. <http://doi:10.4018/978-1-7998-4576-8.ch018>, Kapaniaris, G. A. (2020). Folk Culture and Enriched Digital Teaching: Designing Educational Scenarios With the Use of ICT. In Kalogiannakis, M., & Papadakis, S. (Eds.), *Handbook of Research on Tools for Teaching Computational Thinking in P-12 Education* (pp. 480-501). IGI Global. <http://doi:10.4018/978-1-7998-4576-8.ch019>, Kapaniaris, A., & Dimitriou, A. (2022). Digital Humanities and Digital Storytelling: Enriched Teaching Interventions in History. In Bratitsis, T. (Eds.), *Research on e-Learning and ICT in Education: Technological, Pedagogical and Instructional Perspectives*. Springer, Kapaniaris, A., & Varvounis, M. (2022). E-Learning program "Introduction to the Science of Folk Culture": Evaluation of the three-year program. In Papadakis, S., Kapaniaris, A. (Eds.), *The Digital Folklore of Cyberculture and Digital Humanities*. IGI Global, Kapaniaris, A. (2022). Folk Culture and cutting-edge technologies: Digital Folklore. In Papadakis, S., Kapaniaris, A. (Eds.), *The Digital Folklore of Cyberculture and Digital Humanities*. IGI Global.

¹² Καπανιάρης, Α. (2021). Τα Κοινωνικά Μέσα Δικτύωσης στο πεδίο της Ψηφιακής Λαογραφίας: Το νέο κοινωνικό δίκτυο PLUGGY και ο λαϊκός ζωγράφος Νικόλαος Α. Χριστόπουλος. Στο: *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη : Παλαιότερες θεματικές με*

λαογράφων στο πεδίο της Αρχειακής Εθνογραφίας με την οπτική των νέων τεχνολογιών και της Ψηφιακής Λαογραφίας.

Σε ότι αφορά εκδόσεις (μονογραφίες, συλλογικά έργα, επιμέλεια) για την ψηφιακή λαογραφία, αλλά και για θέματα ψηφιακής και αρχειακής εθνογραφίας με την οπτική των νέων τεχνολογιών, έχουν κυκλοφορήσει η μελέτη των Μαρίας Γκασούκα και Ξανθίππης Φουλίδη «Σύγχρονοι ορίζοντες των λαογραφικών σπουδών» στην οποία αναφερθήκαμε ήδη¹³ το 2012, ακολούθησε ο συλλογικός τόμος «Πολιτισμοί του Διαδικτύου»¹⁴ σε επιμέλεια του Ευάγγελου Αυδίκου, το 2016 και η μελέτη των Μαρίας Γκασούκα και της Ξανθίππης Φουλίδη με τίτλο: «Όψεις εθνογραφικής έρευνας στις λαογραφικές σπουδές: Φεμινιστική εθνογραφία-Διαδικτυακή εθνογραφία»¹⁵ το 2017. Το 2020¹⁶ κυκλοφόρησε η μονογραφία του Αλέξανδρου Καπανιάρη με τίτλο «Ψηφιακή λαογραφία και εκπαίδευση: Εμπλουτισμένα μέσα και καινοτόμες προσεγγίσεις στη διδακτική του λαϊκού πολιτισμού», για να ακολουθήσει τον επόμενο χρόνο (2021) του ίδιου με τίτλο: «Αρχειακή εθνογραφία και αναγνώσεις σε ψηφιακό περιβάλλον: «Συνομιλώντας» με τα αρχεία των Πηλιορείτων εν Αιγύπτω»¹⁷. Αξίζει να σημειωθεί ο συλλογικός τόμος «*The Digital Folklore of Cyberculture and Digital Humanities*»¹⁸ σε επιμέλεια Α. Καπανιάρη και Σ. Παπαδάκη που πρόκειται να κυκλοφορήσει από τις εκδόσεις IGI Global αποτελεί μια ακόμα προσπάθεια συνάντησης επιστημόνων από όλο τον κόσμο με την Ψηφιακή Λαογραφία.

Το πρώτο εξ αποστάσεως μάθημα (e-learning) για την Ψηφιακή Λαογραφία¹⁹ υλοποιήθηκε σε δύο κύκλους με επιστημονικό υπεύθυνο τον Αλέξανδρο Καπανιάρη, στο πλαίσιο υλοποίησης του τριετούς εξ αποστάσεως προγράμματος με τίτλο «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Λαϊκού Πολιτισμού» που προσέφερε η Ακαδημία Λαϊκού Πολιτισμού & Τοπικής Ιστορίας (<http://learn.cultureacademy.gr>) του πολιτιστικού φορέα «Μαγνήτων Κιβωτός, για τη διάσωση του πολιτιστικού αποθέματος» της

σύγχρονες προσεγγίσεις. Επιμέλεια (Μ. Βαρβούνης, Ν. Μαχά-Μπιζούμη, Α. Καπανιάρης), β' τόμος, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 12. Μελέτες Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Βόλος: ιδιόμελον, σ.σ. 423-436, Καπανιάρης, Α., & Λαγογιάννη, Μ-Χ. (2021). Ψηφιακές εκπαιδευτικές αφηγήσεις (digital storytelling): Η περίπτωση της φορεσιάς του Πύργου Ηλείας με τη χρήση playmobil. Στο: *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη : Παλαιότερες θεματικές με σύγχρονες προσεγγίσεις*. Επιμέλεια (Μ. Βαρβούνης, Ν. Μαχά-Μπιζούμη, Α. Καπανιάρης), β' τόμος, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 12. Μελέτες Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Βόλος: ιδιόμελον, σ.σ. 437-461, Καπανιάρης, Α. (2021). Αρχειακή Εθνογραφία με την οπτική των νέων τεχνολογιών και Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά: το παράδειγμα του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς (1916-2016) και του Αγροτικού Οικοποιητικού Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου (1918-2018). Στο: *Αγροτικός Χώρος ως Πολιτιστική Κληρονομιά*. Αθήνα: Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του ΥΠΠΟΑ, Καπανιάρης, Α. (2022). Αρχειακή Εθνογραφία με την οπτική των νέων τεχνολογιών στη συγκρότηση ψηφιακών αρχείων: το παράδειγμα του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου (1916-2016) και του Αγροτικού Οικοποιητικού Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου «Η ΔΗΜΗΤΡΑ» (1918-2018). Στο: *Ψηφιοποιημένα και πρωτογενώς ψηφιακά αρχεία : πολιτικές , μεθοδολογίες , εφαρμογές και προβληματισμοί*. Αθήνα: Αρχείων Τάξις (υπό έκδοση), Καπανιάρης, Α. (2022). Η συνάντηση της ψηφιακής αφήγησης με το λαϊκό πολιτισμό και την εκπαίδευση στο πεδίο της ψηφιακής Λαογραφίας. Στο: *Άνθρωποι, φύλα, ταυτότητες, πολιτισμοί. Λαογραφικές και έμφυλες προσεγγίσεις*. Επιμέλεια: Βαρβούνης, Μ., Κατσαδώρας, Γ., Καπανιάρης, Α. Αθήνα: Γκόννης.

¹³ Γκασούκα, Μ., & Φουλίδη, Ξ. (2012). *Νέοι ορίζοντες των λαογραφικών σπουδών - Εννοιολογικό πλαίσιο, έρευνα, φύλο, διαδίκτυο, σχολείο*. Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρης.

¹⁴ *Πολιτισμοί του Διαδικτύου* (2017). (επιμ. Ε. Αυδίκος). Αθήνα: Πεδίο.

¹⁵ Γκασούκα, Μ., Φουλίδη, Ξ. (2017). *Όψεις Εθνογραφικής Έρευνας στις Λαογραφικές Σπουδές: Φεμινιστική Εθνογραφία, Διαδικτυακή Εθνογραφία*. Αθήνα: Παπαζήσης.

¹⁶ Καπανιάρης, Α. (2020). *Ψηφιακή Λαογραφία και Εκπαίδευση: Εμπλουτισμένα Μέσα και Καινοτόμες Προσεγγίσεις στη Διδακτική του Λαϊκού Πολιτισμού* (2^η έκδοση). Αθήνα: Πεδίο.

¹⁷ Καπανιάρης, Α. (2021). *Αρχειακή εθνογραφία και αναγνώσεις σε ψηφιακό περιβάλλον: «Συνομιλώντας» με τα αρχεία των Πηλιορείτων εν Αιγύπτω*. Αθήνα: Πεδίο.

¹⁸ Papadakis, S., & Kapaniaris, A. (Eds.) (2022), *The Digital Folklore of Cyberculture and Digital Humanities*. IGI Global. DOI: 10.4018/978-1-6684-4461-0.

¹⁹ Το εξαμηνιαίο μάθημα με τίτλο «Ψηφιακή Λαογραφία» αφορούσε τα παρακάτω διδακτικά αντικείμενα ανά δεκαπενθήμερο: α) Εισαγωγή στη Ψηφιακή Λαογραφία, β) Λαϊκός Πολιτισμός και Διαδίκτυο - Η διδακτική του λαϊκού πολιτισμού, γ) Ψηφιακά Μαθησιακά Αντικείμενα: Δημιουργώντας Εμπλουτισμένα Ψηφιακά Βιβλία για το Λαϊκό Πολιτισμό, δ) Ψηφιακή Αφήγηση και Λαϊκός Πολιτισμός - Εκπαιδευτικά μ-σενάρια, ε) Ψηφιακές ομάδες και διαδικτυακές κοινότητες ως πεδίο της Ψηφιακής Λαογραφίας, στ) Έμφυλες σχέσεις, πολιτιστικές πρακτικές και συμβολισμοί σε εικονική θρησκευτική κοινότητα.

Ι.Μ.Δ., με την επιστημονική ευθύνη του τμήματος Επιστημών Προσχολικής Αγωγής & Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου Αιγαίου και του Τμήματος Ιστορίας & Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης (Καπανιάρης & Βαρβούνης, 2019α).

Ταυτόχρονα, υπήρξαν ενδιαφέρουσες μεταπτυχιακές διπλωματικές εργασίες με θέμα τον λαϊκό πολιτισμό και τις νέες τεχνολογίες. Ενδεικτικά αναφέρεται η διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία της Α. Ζουζιάνου που υλοποιήθηκε στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου με τίτλο: *«Η αξιοποίηση της ψηφιακής αφήγησης λαϊκών παραμυθιών στη διδασκαλία της Γλώσσας στο Δημοτικό»*, υπό την επιστημονική επίβλεψη του Αναπληρωτή Καθηγητή Γ. Κατσαδώρα. Αντίστοιχα, στο Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα που υλοποιείται από το Ανοικτό Πανεπιστήμιο και το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας με τίτλο *«Δημιουργική Γραφή»*, στο πλαίσιο του μαθήματος *«Ψηφιακή Αφήγηση και Εκπαίδευση»* έχουν εκπονηθεί οκτώ μεταπτυχιακές διπλωματικές εργασίες για τον λαϊκό πολιτισμό και την ψηφιακή αφήγηση²⁰. Ειδικότερα οι οκτώ διπλωματικές εργασίες που εκπονήθηκαν από το ακαδημαϊκό έτος 2018-19 έως το ακαδημαϊκό έτος 2020-2021 είχαν ως βασικό θέμα τους τη διδακτική αξιοποίηση της ψηφιακής αφήγησης σε θεματικές ενότητες του λαϊκού πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (Καπανιάρης, 2022).

Αντικείμενα και εργαλεία της Ψηφιακής Λαογραφίας

Τα αντικείμενα της Ψηφιακής Λαογραφίας αφορούν την έρευνα σε διαδικτυακούς τόπους, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ομάδες και πλατφόρμες επικοινωνίας και εκπαίδευσης η οποία συνήθως λαμβάνει την μορφή διαδικτυακής ψηφιακής εθνογραφίας και ψηφιακής φεμινιστικής εθνογραφίας (Γκασούκα & Φουλίδη, 2017). Όπως έχει προαναφερθεί άλλες μορφές έρευνας είναι η on line έρευνα και παρατήρηση, η υλοποίηση on line εθνογραφικών συζητήσεων και συνεντεύξεων και η ηλεκτρονική συμπλήρωση ημερολογίου (research diary), τα λεγόμενα δηλαδή «ψηφιακά ερευνητικά σημειωματάρια».

Τα εργαλεία της Ψηφιακής Αφήγησης συνδέονται με τις γνωστές ψηφιακές τεχνολογίες που υπάρχουν σήμερα στον παγκόσμιο ιστό. Ωστόσο καθώς η Ψηφιακή Λαογραφία βρίσκεται διεθνώς σε στάδιο διαμόρφωσης και καθιέρωσής της είναι προφανές πως αναζητά νέα διαδικτυακά εργαλεία,

²⁰ Οι οκτώ Μεταπτυχιακές Διπλωματικές Εργασίες με θεματικές τον λαϊκό πολιτισμό και την ψηφιακή αφήγηση είχαν ως Α' Επιβλέποντα τον Δρ Αλέξανδρο Καπανιάρη, Μέλος Σ.Ε.Π. Ε.Α.Π. Οι εργασίες αυτές είναι: α) Ε. Πολύζου, *«Μύθοι και Θρύλοι: η απόδοση της γυναικείας υπερφυσικής μορφής στην ψηφιακή αφήγηση και εκπαίδευση»*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, «Δημιουργική γραφή», 2019: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, β) Ε. Σταυριανάκη, *«Δημιουργική Γραφή και Ψηφιακή Αφήγηση: Λαϊκές ιστορίες στους τοίχους»*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, «Δημιουργική γραφή», 2019: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, γ) Ν. Καραντάλης, *«Ψηφιακή αφήγηση και λαϊκές αφηγήσεις: Μια σύγχρονη προσέγγιση των λαϊκών αφηγήσεων μέσα από την ψηφιακή αφήγηση»*, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, «Δημιουργική γραφή», 2019: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, δ) Ε. Τουρνικίδου, *«Η συμβολή της Ψηφιακής Αφήγησης στη διδασκαλία του Λαϊκού Πολιτισμού στο Δημοτικό Σχολείο»*, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, «Δημιουργική γραφή», 2020: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, ε) Α. Στογιαννίδου, *«Ψηφιακή αφήγηση μέσω του Youtube: Παραδοσιακές ορχήστρες, μουσικοί και μουσικές»*, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, «Δημιουργική γραφή», 2020: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, στ) Θ. Κωσταντοπούλου, *«Από τους αφηγητές/τριες λαϊκών παραμυθιών στην ψηφιακή αφήγηση: Οι μαθητές/τριες ως μικροί ερευνητές/τριες»*, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, «Δημιουργική γραφή», 2020: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, ζ) Λαγογιάννη, *«Από την παραδοσιακή φορεσιά στα playmobil: Ψηφιακές εμπλουτισμένες αφηγήσεις με τη χρήση του stop motion video»*, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, «Δημιουργική γραφή», 2020: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, η) Μ. Βουλέ, «Θεόφιλος Χατζημιχαήλ, ο ζωγράφος που ανέδειξε την ελληνικότητα και την λαϊκή μας παράδοση: Εμπλουτισμένες διδακτικές παρεμβάσεις με τη χρήση της ψηφιακής αφήγησης», Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, «Δημιουργική γραφή», 2021: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας.

εκπαιδευτικές εφαρμογές, τεχνικές και τεχνολογίες που μπορεί να χρησιμοποιηθούν όχι μόνο σε ερευνητικό επίπεδο αλλά και για άλλους σκοπούς, όπως η καταγραφή, η ψηφιοποίηση, η ανάδειξη και η προβολή του λαϊκού πολιτισμού.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η σχέση του λαϊκού πολιτισμού με γνωστές διαδικτυακές τεχνολογίες και εφαρμογές στο Διαδίκτυο. Αναφέρονται χαρακτηριστικά η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, η ψηφιακή αφήγηση, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι υπηρεσίες web (1.0 και 2.0) και οι ανερχόμενες τεχνολογίες αιχμής όπως η τεχνητή νοημοσύνη (AI-Artificial Intelligence), οι συσκευές του Διαδικτύου των πραγμάτων (IoT-Internet of Things) και η επαυξημένη και εικονική πραγματικότητα Augmented Reality (AR) / Virtual Reality (VR). Πιο συγκεκριμένα:

Λαϊκός πολιτισμός και εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση ως μορφή εκπαίδευσης που χρησιμοποιεί το Διαδίκτυο, συνδυάζει ψηφιακές πλατφόρμες ασύγχρονης (π.χ. Moodle, Eclass) και σύγχρονης (zoom, teams) τηλεεκπαίδευσης και μπορεί να χρησιμοποιηθεί και στο χώρο του λαϊκού πολιτισμού. Ειδικότερα, το πλούσιο λαογραφικό υλικό (κείμενα, εικόνες, ήχοι, βίντεο) μπορεί να μετασχηματιστεί σε διαδραστικό μαθησιακό υλικό (απλά και σύνθετα μαθησιακά αντικείμενα) αλλά και σε διάφορες μαθησιακές μονάδες (παρουσιάσεις, κουίζ, σημειώσεις, βίντεο, συνδέσμους στο Διαδίκτυο).

Ωστόσο, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση και τα Μαζικά Ανοικτά Διαδικτυακά Μαθήματα μπορεί να χρησιμοποιηθούν και αμιγώς για εκπαιδευτικούς ή επιμορφωτικούς σκοπούς ή και για περιβάλλοντα που μπορεί να χρησιμοποιηθούν από ερευνητές/τριες για τη διεξαγωγή εξ αποστάσεως ερευνών, όπου τα υποκείμενα της έρευνας δραστηριοποιούνται σε ασύγχρονες ή σύγχρονες πλατφόρμες τηλεεκπαίδευσης.

Στην Ελλάδα τα εξ αποστάσεως προγράμματα για τη Λαογραφία είναι ελάχιστα σε πανεπιστημιακό επίπεδο. Ένα από αυτά είναι το πρόγραμμα του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης) «Λαογραφία: Σύγχρονος Λαϊκός Πολιτισμός» (<https://elearningekpa.gr/courses/laografia-sugxronos-laikos-politismos>) και ο σχεδιασμός ενός προγράμματος εξ αποστάσεως για το λαϊκό πολιτισμό από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου (Πανεπιστήμιο Αιγαίου: e-Προγράμματα Δια Βίου Μάθησης) με τίτλο «Λαϊκός Πολιτισμός & Εκπαίδευση με τη χρήση Τεχνολογιών Πληροφορίας & Επικοινωνιών» που πραγματοποιήθηκε το 2014 αλλά τελικά δεν υλοποιήθηκε. Σε σχέση με το προσφερόμενο πρόγραμμα του Ε.Κ.Π.Α. αυτό είναι τρίμηνης διάρκειας και προσφέρεται με αμοιβή. Ένα άλλο εξ αποστάσεως πρόγραμμα με τίτλο «Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες και Εκπαίδευση» (<https://learning.uth.gr/digital-humanities/>) και ενότητα για την Ψηφιακή Λαογραφία σχεδιάστηκε και προσφέρεται από το Κέντρο Επιμόρφωσης & Δια Βίου Μάθησης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Σκοπός του είναι η θεωρητική επισκόπηση και κατανόηση του πεδίου των ψηφιακών ανθρωπιστικών επιστημών, καθώς και η πρακτική άσκηση για την ενδυνάμωση δεξιοτήτων που συνδέονται με ψηφιακά διαδικτυακά εργαλεία, μεθόδους και τεχνικές. Το πρόγραμμα εστιάζει στην καλλιέργεια θεωρητικών γνώσεων και δεξιοτήτων που αφορούν τη δημιουργία εμπλουτισμένων διδακτικών παρεμβάσεων στο πλαίσιο της διδασκαλίας των ανθρωπιστικών επιστημών με ψηφιακά μέσα.

Όσον αφορά τα Μαζικά Ανοικτά Διαδικτυακά Μαθήματα (Massive Open Online Courses-MOOCs) για την επιστήμη της Λαογραφίας σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε σε δύο κύκλους, όπως προαναφέρθηκε, το πρόγραμμα με τίτλο «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Λαϊκού Πολιτισμού»²¹.

²¹ Το πρόγραμμα «Εισαγωγή στην Επιστήμη του Λαϊκού Πολιτισμού» ήταν το πρώτο εξ αποστάσεως πρόγραμμα της Ακαδημίας Λαϊκού Πολιτισμού & Τοπικής Ιστορίας με διάρκεια έξι εξάμηνα (τρία έτη) που οδηγούσε σε πιστοποιητικό συμμετοχής και υλοποιήθηκε με την επιστημονική συνεργασία του Τμήματος Ιστορίας & Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης και του Τμήματος Επιστημών Προσχολικής Αγωγής & Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Το πρόγραμμα ξεκίνησε το Εαρινό εξάμηνο 2017-2018 και ολοκληρώθηκε για δύο κύκλους το Εαρινό εξάμηνο του 2020-21.

Πρόκειται για πρόγραμμα των έξι εξαμηνιαίων μαθημάτων, το ένα εξαμηνιαίο μάθημα, ένα εκ των οποίων αφορούσε την Ψηφιακή Λαογραφία. Τέλος θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν έχει εντοπιστεί στην Ελλάδα, αλλά και διεθνώς, αντίστοιχο Μαζικό Ανοικτό Διαδικτυακό Μάθημα για τη Λαογραφία (Βαρβούνης & Καπανιάρης, 2019β, σσ. 97-98).

Λαϊκός πολιτισμός και ψηφιακή αφήγηση

Η ψηφιακή αφήγηση μπορεί να χρησιμοποιηθεί στη διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και της κατάρτισης. Η συλλογή και η ψηφιακή μετατροπή του υλικού (κείμενα, εικόνες, αποσπάσματα βίντεο, ήχοι, μουσική, σχεδιαγράμματα, καρτ ποστάλ κ.ά) που θα χρησιμοποιηθεί στην ψηφιακή αφήγηση μπορεί να δημιουργηθεί: α) μέσα στην τάξη, β) σε εκπαιδευτικές επισκέψεις σε μουσεία, βιβλιοθήκες, εκθεσιακούς χώρους, γ) σε επιτόπια λαογραφική έρευνα. Επίσης δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η ψηφιακή αφήγηση ειδικότερα, στον χώρο της εκπαίδευσης και του λαϊκού πολιτισμού, μπορεί να αναβαθμίσει τη σχέση της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας και της ερευνητικής εργασίας (project) στο σχολείο για θέματα τοπικής ιστορίας και λαϊκού πολιτισμού (Καπανιάρης, 2022).

Λαϊκός πολιτισμός και Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, twitter, instagram, tik-tok, ιστολόγια, μ-ιστολόγιο) αποτελούν σήμερα χώρο έρευνας των λαογραφικών φαινομένων που αναπτύσσονται εκεί. Άλλωστε ο «λαός του Διαδικτύου» ζει, εργάζεται και διασκεδάζει εικονικά μέσα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Έτσι αστικοί θρύλοι, ανέκδοτα, αινίγματα, σύντομες ιστορίες, memes, σχόλια σε αναρτήσεις που μετατρέπονται σε ιστορίες, μεταδίδονται συνεχώς στο Διαδίκτυο διαμορφώνοντας έτσι νέο ιδιότυπο πολιτισμό, το πολιτισμό του Διαδικτύου. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής τους στο Διαδίκτυο χρησιμοποιήθηκαν για την αναπαράσταση και σύγχρονων, λαϊκών, θρησκευτικών φαινομένων. Άλλωστε, ο/η σύγχρονος/η άνθρωπος «δραστηριοποιείται» πλέον και μέσα στο Διαδίκτυο, εκφράζεται, διατυπώνει απόψεις, επηρεάζεται και επηρεάζει σχετικά. Έτσι ο κόσμος του Διαδικτύου δημιουργεί σιγά-σιγά κοινότητες, ψηφιακές συμπεριφορές και ψηφιακά αποτυπώματα στον τρόπο με τον οποίο εκφράζει απόψεις, ιδέες και προσδοκίες.

Σήμερα οι λαογράφοι, άνδρες και γυναίκες, διαθέτουν ευρύ και σημαντικό πεδίο διαδικτυακής έρευνας εντός των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Πρόκειται για διαδικασία που συνεπάγεται δυσκολίες και κινδύνους και διαμορφώνει εκείνο το δαιδαλώδες πεδίο διαδικτυακής έρευνας στο οποίο οφείλουν να εκπαιδευτούν οι σύγχρονοι λαογράφοι.

Από τη Λαογραφία του Web 1.0 στη Λαογραφία του Mixed Reality

Η ιστορία της τεχνολογίας του Διαδικτύου, που τόσο επηρεάζει τις ανθρωπιστικές επιστήμες και ειδικότερα τη Λαογραφία, έχει περάσει κατά καιρούς από διάφορα στάδια, μέχρι να επικρατήσουν οι διαδικτυακές εφαρμογές και οι υπηρεσίες του Διαδικτύου. Έτσι από τις υπηρεσίες web 1.0, περάσαμε στις υπηρεσίες ιστού web 2.0 και οδεύουμε προς τις υπηρεσίες ιστού web 3.0. Συγκεκριμένα:

Οι υπηρεσίες web 1.0 (κυρίως ιστοσελίδες) χρησιμοποιήθηκαν στον χώρο του λαϊκού πολιτισμού, απλά ως εργαλεία παρουσίασης λαογραφικού υλικού στην προσπάθεια προβολής και ανάδειξης του λαϊκού πολιτισμού. Οι υπηρεσίες ιστού web 2.0 έδωσαν τη δυνατότητα σ' όλες/ους τους/τις ανθρώπους να παράγουν ψηφιακό υλικό και να εκφράζονται επώνυμα ή ανώνυμα (ψηφιακά μμίδια, διάδοση αστικών θρύλων και μύθων, ανέκδοτα, αινίγματα, εμπλουτισμός

λαογραφικού υλικού με διαδραστικά πολυμέσα, ανάπτυξη εκπαιδευτικού υλικού στο χώρο του λαϊκού πολιτισμού, συνεργατικά εργαλεία και μέσα κοινωνικής δικτύωσης σε θεματικές του λαϊκού πολιτισμού). Οι υπηρεσίες ιστού web 3.0. ή ο λεγόμενος και σημασιολογικός ιστός, web 3.0, επικεντρώνεται στη σημασία του περιεχομένου, ως απόρροια των εξελίξεων στην τεχνητή νοημοσύνη. Έτσι, η αναζήτηση μπορεί να γίνει με κανονικές εκφράσεις και προτάσεις, αντί λέξεων-κλειδιών. Οι λαογράφοι, δηλαδή, θα μπορούν να βρίσκουν, να μοιράζονται και να συνδυάζουν τις πληροφορίες τους πιο εύκολα. Το γεγονός βεβαίως έχει τη δική του ιδιαίτερη αξία και στο πεδίο του λαϊκού πολιτισμού, αφού οι σύγχρονοι λαογράφοι θα μπορούν να χρησιμοποιούν τις επί πλέον δυνατότητες του ιστού (από το να βρίσκουν μεταφράσεις για άλλες γλώσσες, να δεσμεύουν ένα βιβλίο από την βιβλιοθήκη, έως να ψάχνουν την χαμηλότερη τιμή για ένα ψηφιακό τέχνημα). Με δύο λόγια, το Web 3.0 σηματοδοτεί εκείνη τη διαδικτυακή πρακτική που περικλείει μια τεράστια ποικιλία αποκεντρωμένων διαδικτυακών εφαρμογών αιχμής, οι οποίες βασίζονται σε τεχνολογίες αιχμής όπως η τεχνητή νοημοσύνη (AI-Artificial Intelligence), οι συσκευές του Διαδικτύου των πραγμάτων (IoT-Internet of Things) και η επαυξημένη και εικονική πραγματικότητα Augmented Reality (AR) / Virtual Reality (VR).

Ύστερα από τα προαναφερόμενα γίνεται προφανές πως ο λαϊκός πολιτισμός, ο τόσο πλούσιος σε λεκτικό και εικονιστικό υλικό, βρίσκει νέους αγωγούς και διαδρόμους σε επίπεδο εκπαίδευσης, έρευνας, διάδοσης και προβολής με την συνδρομή των τεχνολογιών. Οι λαογράφοι πολύ σύντομα θα έρθουν αντιμέτωποι με εφαρμογές που πριν από κάποια χρόνια ούτε καν είχαν φανταστεί. Πρόκειται για τις τεχνολογίες VR, AR, MR και XR, που σήμερα ίσως μπερδεύουν την ευρύτερη επιστημονική κοινότητα των ανθρωπιστικών επιστημών. Οι παραπάνω τεχνολογίες βασίζονται στα τρισδιάστατα αντικείμενα και στην τεχνητή νοημοσύνη. Η πρώτη τεχνολογία είναι η virtual reality (εικονική πραγματικότητα-VR), η δεύτερη μεικτή πραγματικότητα (mixed reality-MR) και η τρίτη η επαυξημένη πραγματικότητα (augmented reality-AR). Η extended reality (εκτεταμένη πραγματικότητα-XR) περιλαμβάνει συνδυαστικά όλα τα προηγούμενα (AR, VR, MR).

Αξίζει να εστιάσουμε σ' αυτές τις ενδιαφέρουσες τεχνολογίες, που αφορούν πλέον και το λαϊκό πολιτισμό, λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη και το γεγονός ότι τουρισμός, η εκπαίδευση και ο πολιτισμός, είναι οι τρεις κλάδοι που προσφέρονται για ανάπτυξη του extended reality στην Ελλάδα. Αναλυτικότερα, η virtual reality ή αλλιώς εικονική πραγματικότητα κατασκευάζεται εξ ολοκλήρου από υπολογιστικό σύστημα ως προσομείωση ενός θέματος ή μιας κατάστασης (π.χ. ψηφιακός αργαλειός). Για να συμμετάσχει κάποιος/α σε μια virtual reality εμπειρία, θα πρέπει να έχει τον απαραίτητο εξοπλισμό, δηλαδή συσκευές με τις οποίες θα βλέπει εικόνα, θα ακούει ήχο και σε κάποιες περιπτώσεις να νιώθει δόνηση. Η Mixed Reality ή αλλιώς μικτή πραγματικότητα είναι στην ουσία ένας συνδυασμός του αληθινού και του ψηφιακού κόσμου, δηλαδή μια ενδιαμέση κατάσταση. Σ' αυτή την κατάσταση αντικείμενα μπορούν να αλληλοεπιδράσουν σε πραγματικό χρόνο, ακριβώς όπως θα γινόταν στον αληθινό κόσμο. Η Augmented reality ή αλλιώς επαυξημένη πραγματικότητα αποτελεί πραγματική, άμεση ή έμμεση προβολή ενός φυσικού αντικειμένου που βρίσκεται στο χώρο (έκθεμα, βιβλίο), το οποίο επαυξάνεται από ψηφιακή έκδοση (βίντεο, ήχος, κείμενο, 3D μοντέλο). Για να αξιοποιηθεί αυτή η τεχνολογία χρειάζεται η κατάλληλη φορητή συσκευή, στην οποία θα πρέπει να έχει εγκατασταθεί ειδικό πρόγραμμα πρόσβασης (browser) και να έχει δημιουργηθεί εκ των προτέρων η εφαρμογή της επαύξησης μέσω ειδικού λογισμικού. Όταν ο/η χρήστης/στρια ενεργοποιεί το πρόγραμμα πρόσβασης, στοχεύει μια εικόνα σε ένα βιβλίο ή σε ένα αντικείμενο (target) και, στην ουσία, εμφανίζεται το στοιχείο της επαύξησης. Η Extended reality ή αλλιώς εκτεταμένη πραγματικότητα αναφέρεται στο πως αλληλοεπιδρούν τα φυσικά αντικείμενα του χώρου μας με εμάς και τις κινήσεις μας. Συνήθως οι κινήσεις αυτές αναγνωρίζονται και καταγράφονται με τη χρήση των wearables ή άλλων φορητών συσκευών που μεταφέρουμε (Καπανιάρης, 2021).

Ολοκληρώνοντας, στην προσπάθεια να αποκρυπτογραφήσουμε τη σχέση της λαογραφίας με τις νέες τεχνολογίες, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι μεγάλος όγκος επεξεργασιών, αναζητήσεων, παρουσιάσεων, έρευνας και αλληλεπιδράσεων λαογραφικού υλικού με ψηφιακά περιβάλλοντα συντελείται στο Διαδίκτυο. Έτσι, αποδεικνύεται καθημερινά ότι το Διαδίκτυο έχει αναδειχθεί σε

προνομιούχο χώρο αναπαραγωγής και διάδοσης ειδών του λαϊκού πολιτισμού, γεγονός που συμμερίζονται οι γυναίκες και οι άνδρες λαογράφοι της εποχής μας (Καπανιάρης, 2020, σ. 48).

Συμπερασματικά

Η Ψηφιακή Λαογραφία στη χώρα μας, αλλά και διεθνώς, βρίσκεται σε στάδιο διαμόρφωσης και καθιέρωσής της, επιχειρώντας να ισορροπήσει μεταξύ των εθνικών αναγκών και των ταχύτατων αλλαγών και ιδιομορφιών των τεχνολογιών αιχμής, των προτύπων και των μεθοδολογιών που σημειώνονται στο πλαίσιο της διεθνούς κοινότητας. Το Διαδίκτυο φαίνεται ότι αποτελεί ένα σημαντικό ερευνητικό πεδίο για τις/τους σύγχρονες/ους λαογράφους και η ανάγκη εκπαίδευσής τους σε διαδικτυακές τεχνολογίες και νέες διαδικτυακές μεθόδους κρίνεται πλέον επιτακτική. Επίσης, η γνώση των νέων τεχνολογιών και του Διαδικτύου αναδεικνύεται ως αναγκαία λαογραφική συνθήκη για την παραγωγή ψηφιακού υλικού (μαθησιακά αντικείμενα) και γενικά ως διαχείριση περιεχόμενου. Επισημαίνεται ότι η Ψηφιακή Λαογραφία βρίσκει σήμερα ότι στην Εκπαίδευση, έναν σημαντικό χώρο, για την μελλοντική της διάδοση αλλά και την έρευνα της. Δεν είναι απίθανο οι εφαρμογές της Ψηφιακής Λαογραφίας να προσφέρουν τη δυνατότητα ένταξης του λαϊκού πολιτισμού στο γνωστικό αντικείμενο των Εργαστηρίων Δεξιοτήτων-Άξονας Πολιτιστική Κληρονομιά, αλλά και σε άλλα εκπαιδευτικά εγχειρήματα (Όμιλοι δραστηριοτήτων, προγράμματα eTwinning, Erasmus+, πολιτιστικά προγράμματα στο πλαίσιο των σχολικών δραστηριοτήτων, διαθεματικές προσεγγίσεις με διάφορα γνωστικά αντικείμενα, κ.ά).

Να επισημανθεί ότι η εξ αποστάσεως εκπαίδευση (e-learning), αλλά και οι εικονικές περιηγήσεις και ψηφιακές αφηγήσεις, μπορεί να αποδειχτούν -σε περιόδους ειδικά όπως η πανδημία COVID-19- ως διέξοδος για την ενασχόληση με το λαϊκό πολιτισμό. Η επένδυση μάλιστα των λαογράφων σε τέτοιου είδους εργαλεία μπορεί να τους επιτρέψει στο μέλλον να προχωρήσουν σε εναλλακτικές μορφές έρευνας και προγράμματα που αφορούν τον λαϊκό πολιτισμό. Η ψηφιακή αφήγηση, φαίνεται επίσης, ότι μπορεί να διαδραματίσει ένα σημαντικό ρόλο στο χώρο του λαϊκού πολιτισμού, διότι αφενός μεν είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί ως προϊόν ανάδειξης και προβολής του, αφετέρου δε μια δημιουργική εκπαιδευτική διαδικασία, η οποία προϋποθέτει επιτόπια έρευνα σε χώρους πολιτισμού, στο πλαίσιο ερευνητικών σχεδίων (project). Τέλος, οι νέες τεχνολογίες VR, η AR, η MR και η XR, αποτελούν νέες αισθητηριακές εμπειρίες και προσομοιώσεις ενός θέματος ή μιας κατάστασης. Επίσης, παρέχουν εμπειρίες επαύξησης και εκτεταμένης πραγματικότητας, δηλαδή αλληλοεπίδρασης με τα φυσικά αντικείμενα του χώρου των κινήσεών μας. Αυτές λοιπόν, οι καινοτόμες τεχνολογίες, σύντομα θα μας απασχολήσουν ειδικότερα στο πλαίσιο της σχέσης του λαϊκού πολιτισμού και εκπαίδευσης. Ενώ, ενισχύουν τη σχέση ψηφιακής λαογραφικής έρευνας με τις Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες.

Βιβλιογραφία

- Αυδίκος, Ε. (Επιμ.) (2016). *Πολιτισμοί του Διαδικτύου*. Πεδίο.
- Βαλασιάδης, Ε., Κατσαδώρας, Γ., Κακάμπουρα, Ρ., & Φωκίδης, Ε. (2017). Λαϊκός πολιτισμός και ψηφιακό παιχνίδι στην εκπαίδευση. *Πρακτικά του 4^{ου} Συνεδρίου «Νέος Παιδαγωγός»* Αθήνα (Ίδρυμα Ευγενίδου) (επιμ. Φ. Γούσιος). Αθήνα: Νέος Παιδαγωγός.
- Βαρβούνης, Μ., & Καπανιάρης, Α. (2019α). Αρχειακή Εθνογραφία & Αναγνώσεις σε Ψηφιακό Περιβάλλον: «Συνομιλώντας» με τα Αρχεία των Πηλιορείτων Εν Αιγύπτω»: ο σχεδιασμός μιας μακροχρόνιας έρευνας», *Περιοδικό «ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ Επιστημονικών Θεολογικών Περιοδικό, Σύγγραμμα του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας & Πάσης Αφρικής»*, τόμος ΠΘ', 2018-19/.
- Βαρβούνης, Μ., & Καπανιάρης, Α. (2019β). Μέσα κοινωνικής δικτύωσης και επικοινωνίας στην αρχειακή εθνογραφία: Εργαλεία συλλογής, προβολής και καταγραφής υλικού ή ψηφιακά

- ερευνητικά σημειωματάρια;. *Περιοδικό «ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ Επιστημονικών Θεολογικών Περιοδικόν Σύγγραμμα* του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας & Πάσης Αφρικής», τόμος ΠΘ', 2018-19.
- Βαρβούνης, Α., & Καπανιάρης, Α. (2021). Η λαογραφία στο δρόμο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (e-learning). *Λαογραφία Volume XLIV (4)*, pp. 75-96. Αθήνα: Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία Ελλάδος.
- Γκασούκα Μ., Κατσαδώρας Γ., Καπανιάρης Α., & Φιλιππάκης Γ-Ν. (2012). Τεχνολογία & Λαογραφία: Η εμπειρία των βάσεων δεδομένων της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Στο: *Πρακτικά 4^{ου} Πανελλήνιου Συνεδρίου Λαϊκός Πολιτισμός & Εκπαίδευση*. Καρδίτσα: Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Κέντρο Ιστορικής & Λαογραφικής Έρευνας «Ο ΑΠΟΛΛΩΝ» Καρδίτσας.
- Γκασούκα, Μ., & Φουλίδη, Ξ. (2012). *Νέοι ορίζοντες των λαογραφικών σπουδών-Εννοιολογικό πλαίσιο, έρευνα, φύλο, Διαδίκτυο, σχολείο*. Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρης.
- Γκασούκα, Μ., & Φουλίδη, Ξ. (2017). *Όψεις Εθνογραφικής Έρευνας στις Λαογραφικές Σπουδές: Φεμινιστική Εθνογραφία, Διαδικτυακή Εθνογραφία*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Γούναρης Β., & Στεφανέας, Π. (2021). Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες: τι είναι τι;. *Ηλεκτρονικό Περιοδικό The books' journal*, τ. 123, Οκτώβριος, 20/11/2021. .
- Δημητρούλια, Ξ., & Τικτοπούλου, Α. (2015). Ψηφιακή συνθήκη, πολιτισμός και λογοτεχνία. Στο Δημητρούλια, Ξ., Τικτοπούλου, Α. 2015. *Ψηφιακές λογοτεχνικές σπουδές*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανακτήθηκε από <http://hdl.handle.net/11419/5828>.
- Διαμαντάκη, Κ. (2003). Κοινότητες του Διαδικτύου. Μια ηλεκτρονική δημόσια σφαίρα;. Στο Ρ. Παναγιωτοπούλου (επιμ), *Η ψηφιακή πρόκληση: ΜΜΕ και δημοκρατία (συλλογικός τόμος)* με τις Εργασίες Διεθνούς Συνεδρίου, που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα το Μάιο 2001 σσ. 407-424.
- Hubert, L. D. (2003). *Το Διαδίκτυο*. Αθήνα: Κριτική.
- Καζουੱλλη, Ε., & Κατσαδώρας, Γ. (2019). Ο Λαϊκός Πολιτισμός της Ελληνικής Διασποράς στο Διαδίκτυο. Στο D. Carment, G. Frazis J. Yiannakis G. Kanarakis V. Kourtis-Kazoullis, M. Oikonomakou & G.Papantonakis (eds.), *Perspectives on the Hellenic Diaspora-Σύγχρονες και Διαχρονικές Όψεις της Ελληνικής Διασποράς*. Australia: College of Indigenous Futures, Arts & Society-Hellenic Studies, Charles Darwin University.
- Καπανιάρης, Α. (2008). *Ψηφιοποίηση, Τεκμηρίωση και Ανάδειξη του Ελληνικού Πολιτισμού: Η Περίπτωση του Αρχείου «Δημήτριος Γ. Κασλός»*. Διπλωματική Εργασία, Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο-Σχολή Εφαρμοσμένων Τεχνών.
- Καπανιάρης, Α. (2017). *Λαϊκός πολιτισμός και εκπαίδευση: ο ρόλος της πληροφορικής και των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνιών στην παραγωγή ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού*. Διδακτορική Διατριβή στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου-Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού.
- Καπανιάρης, Α. (2020). *Ψηφιακή Λαογραφία και Εκπαίδευση: Εμπλουτισμένα Μέσα και Καινοτόμες Προσεγγίσεις στη Διδακτική του Λαϊκού Πολιτισμού*. Αθήνα: Πεδίο.
- Καπανιάρης, Α. (2021). *Το μέλλον της εκπαίδευσης στον δρόμο της «εκτεταμένης πραγματικότητας»*. Ψηφιακή έκδοση εφημερίδας «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», 20/6/21, Ανακτήθηκε από <https://e-thessalia.gr/to-mellon-tis-ekpaideysis-ston-dromo-tis-ektetamenis-pragmatikotitas/>
- Καπανιάρης, Α. (2021). Τα Κοινωνικά Μέσα Δικτύωσης στο πεδίο της Ψηφιακής Λαογραφίας: Το νέο κοινωνικό δίκτυο PLUGGY και ο λαϊκός ζωγράφος Νικόλαος Α. Χριστόπουλος. Στο Μ. Βαρβούνης, Ν. Μαχά-Μπιζούμη & Α. Καπανιάρης (Επιμ.), *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη : Παλαιότερες θεματικές με σύγχρονες προσεγγίσεις*. β' τόμος, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 12. Μελέτες Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Βόλος: ιδιόμελον, σ.σ. 423-436.
- Καπανιάρης, Α. (2021). Αρχειακή Εθνογραφία με την οπτική των νέων τεχνολογιών και Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά: το παράδειγμα του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς (1916-2016) και

- του Αγροτικού Οινοποιητικού Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου (1918-2018). Στο *Αγροτικός Χώρος ως Πολιτιστική Κληρονομιά*. Αθήνα: Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του ΥΠΠΟΑ.
- Καπανιάρης, Α. (2021). *Αρχειακή εθνογραφία και αναγνώσεις σε ψηφιακό περιβάλλον: «Συνομιλώντας» με τα αρχεία των Πηλιορειτών εν Αιγύπτω*. Αθήνα: Πεδίο.
- Καπανιάρης, Α. (2022). Αρχειακή Εθνογραφία με την οπτική των νέων τεχνολογιών στη συγκρότηση ψηφιακών αρχείων: το παράδειγμα του Αγροτικού Συνεταιρισμού Ζαγοράς Πηλίου (1916-2016) και του Αγροτικού Οινοποιητικού Συνεταιρισμού της Νέας Αγχιάλου “Η ΔΗΜΗΤΡΑ” (1918-2018). Στο *Ψηφιοποιημένα και πρωτογενώς ψηφιακά αρχεία : πολιτικές , μεθοδολογίες , εφαρμογές και προβληματισμοί*. Αθήνα: Αρχείων Τάξις (υπό έκδοση),
- Καπανιάρης, Α. (2022). Η συνάντηση της ψηφιακής αφήγησης με το λαϊκό πολιτισμό και την εκπαίδευση στο πεδίο της ψηφιακής Λαογραφίας. Στο Μ. Βαρβούνης, Γ. Κατσαδώρας & Α. Καπανιάρης (Επιμ.), *Άνθρωποι, φύλα, ταυτότητες, πολιτισμοί. Λαογραφικές και έμφυλες προσεγγίσεις*. Αθήνα: Γκόνης.
- Καπανιάρης, Α., & Βαρβούνης, Μ. (2019α). Η λαογραφία στο δρόμο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (e-learning). *Περιοδικό «Λαογραφία, Δελτίο της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας»*, 44ος τόμος.
- Καπανιάρης, Α., & Βαρβούνης, Μ. (2019β). Η εμπειρία εξ αποστάσεως εκπαίδευσης (e-learning) στο πεδίο της Λαογραφίας: Η αξιολόγηση, τα πρώτα συμπεράσματα, οι προτάσεις και οι νέες εξελίξεις. *Λαογραφία, Δελτίο της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας*, 44ος τόμος.
- Καπανιάρης, Α., & Βαρβούνης, Μ. (2020). Αρχειακή Εθνογραφία σε Αρχεία Τοπικής Ιστορίας με τη χρήση ψηφιακών μέσων: Η περίπτωση ενός μεικτού επιμορφωτικού προγράμματος επιμόρφωσης για στελέχη πολιτισμού και εκπαίδευσης. *Περιοδικό MUSEUM & EDUCATION, Μουσείο-Σχολείο-Εκπαίδευση*, τόμος 1, τεύχος 3-4, Αθήνα: Μένανδρος.
- Καπανιάρης, Α., & Γκασούκα, Μ. (2016). Λαϊκός πολιτισμός και ψηφιακά εμπλουτισμένα βιβλία (enriched e-books): Σχεδιάζοντας μαθησιακούς πόρους για την εκπαίδευση με τη χρήση του Διαδικτύου. Στο *Πολιτισμοί του Διαδικτύου (συλλογικό, επιστ. επιμ. Ε. Αυδίκος)*. Αθήνα: Πεδίο.
- Καπανιάρης, Α., & Δημητρίου, Α. (2021). Ψηφιακές Ανθρωπιστικές Επιστήμες και Ψηφιακή Αφήγηση: Εμπλουτισμένες διδακτικές παρεμβάσεις στο μάθημα της Ιστορίας. Στο Θ. Μπράττισης (επιμ.), *Πρακτικά Εργασιών 12ου Πανελληνίου και Διεθνούς Συνεδρίου «Οι ΤΠΕ στην Εκπαίδευση»*, σ. 307-314 ΠΔΜ, Φλώρινα, 14-16 Μαΐου 2021.
- Καπανιάρης, Α., & Λαγογιάννη, Μ-Χ. (2021). Ψηφιακές εκπαιδευτικές αφηγήσεις (digital storytelling): Η περίπτωση της φορεσιάς του Πύργου Ηλείας με τη χρήση playmobil. Στο Μ. Βαρβούνης, Ν. Μαχά-Μπιζούμη & Α. Καπανιάρης (Επιμ.), *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη : Παλαιότερες θεματικές με σύγχρονες προσεγγίσεις*. β' τόμος, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, 12. Μελέτες Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Βόλος: ιδιόμελον, σ.σ. 437-461.
- Κατσαδώρας, Γ., & Γκοτζαγεωργίου, Α. (2010). Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και λαογραφία. Η συλλογή πολιτισμικού υλικού μέσα από τη σχολική πράξη. Ένα παράδειγμα από την Κρεμαστή Ρόδου. *Πρακτικά του 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή, Τοπικές Κοινωνίες & Τριτοβάθμια Εκπαιδευτικά Ιδρύματα: Συνύπαρξη για Αειφορική Ανάπτυξη* (διοργάνωση: Δήμος Ροδίων, Πανεπιστήμιο Αιγαίου: Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Διεθνές Κέντρο Συγγραφέων και Μεταφραστών Δήμου Ροδίων), Ρόδος, 23-24 Απριλίου 2010.
- Κατσαδώρας, Γ. (2013). Η επιστήμη της λαογραφίας στη σύγχρονη τεχνολογική εποχή. Η ηλεκτρονική προφορικότητα. Στο Γ. Κόκκινος & Μ. Μοσκοφόγλου-Χιονίδου (Επιμ.), *Επιστήμες της Εκπαίδευσης. Από την ασθενή ταξινόμηση της Παιδαγωγικής στη διεπιστημονικότητα και στον επιστημονικό υβριδισμό*. Αθήνα: Ταξιδευτής, σ. 99-122.
- Κατσαδώρας, Γ. (2016). Σύγχρονη Λαϊκή Λογοτεχνία. Καρπαθιακές Μαντινάδες στο Διαδίκτυο. Στο Μ. Αλεξιάδης (επιμ.), *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Καρπαθιακής Λαογραφίας*. Κάρπαθος: Ινστιτούτο Λαϊκού Πολιτισμού Τμήματος Φιλολογίας Φιλοσοφικής Σχολής ΕΚΠΑ, Σειρά Αυτοτελών Εκδόσεων αριθμ. 9.

- Κατσαδώρας, Γ. (2017). Σύγχρονες μεταπλάσεις των παραμυθιών των αδερφών Grimm. Παιχνίδια ρόλων και υπολογιστών. Στο Μ. Μερακλής, Γ. Παπαντωνάκης, Χρ. Ζαφειρόπουλος, Μ. Καπλάνογλου & Γ. Κατσαδώρας (επιμ.), *Το παραμύθι από τους αδερφούς Grimm στην εποχή μας-Διάδοση και μελέτη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κατσαδώρας, Γ., Κακάμπουρα, Ρ., & Ταστεμίρογλου, Ε. (2016). Διαδικτυακοί τόποι και τρόποι παρουσίασης των Βλάχικων Συλλόγων της Θεσσαλίας. Στο Ε. Αυδίκος (Επιμ.), *Οι Πολιτισμοί του Διαδικτύου*. Αθήνα: Πεδίο.
- Κατσαδώρας, Γ. & Νουνανάκη, Α. Λ. (2021). Η εικόνα των ποντίων στην Ψηφιακή Λαογραφία: Η περίπτωση των μιμίδων (memes). Στο Μ. Βαρβούνης, Ρ. Κακάμπουρα & Μ. Ευσταθιάδου (επιμ.), *Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Λαογραφίας-Περιοδικό Σύγγραμμα Αρχείον Πόντου*, τ. 61. Αθήνα: Επιτροπή Ποντιακών Μελετών.
- Κατσαδώρας, Γ., Φυντρίλη, Ε., & Στυλιανού, Μ. (2016). Λαϊκή Λογοτεχνία και Κοινωνικής Δικτύωση: Παροιμίες και Ευφυολογήματα στο Facebook και το Twitter. Στο Μ. Βαρβούνης, Μ. Σέργης, Δ. Δαμιανού, Ν. Μαχά-Μπιζούμη & Γ. Θεοδωρίδου (Επιμ.), *Η Διαχείριση της Παράδοσης-Ο Λαϊκός Πολιτισμός ανάμεσα στον Φολκλорισμό, την Πολιτιστική Βιομηχανία και τις Τεχνολογίες Αιχμής*. Θεσσαλονίκη: Κ & Μ. Αντ. Σταμούλης.
- Μιχαήλ, Γ. Β. (2009). Homo Interneticus ή Λαογραφία και Διαδίκτυο. Στο: *Λαογραφία, Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, Τόμος ΜΑ΄ 2007-2009, Αφιέρωμα στα εκατό χρόνια της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας και του περιοδικού Λαογραφία*, Αθήνα, σσ. 291-305.
- Νουνανάκη, Α. (2022). Ελληνικοί αστικοί θρύλοι στο Διαδίκτυο. Διδακτορική Διατριβή στο Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών-Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.
- Παπακώστας, Χ. (2014). *Λαϊκός πολιτισμός και Διαδίκτυο. Η περίπτωση του Youtube*. Μεταδιδακτορική έρευνα, επόπτης Ε. Αυδίκος, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας / ΙΑΚΑ.
- Φουλίδη, Ξ. (2015). *Νέοι ορίζοντες στις ελληνικές Λαογραφικές Σπουδές: Το Διαδίκτυο ως πεδίο παραγωγής, διάδοσης και εκπαιδευτικής αξιοποίησης του Λαϊκού Πολιτισμού*. Διδακτορική Διατριβή στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου-Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής και Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού.
- Χρυσανθοπούλου, Β. (2017). *Τόποι μνήμης και Καστελλοριζιακή Μετανάστευση και Διασπορά*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Bacon, J. (2011). The Digital Folklore Project: Tracking the Oral Tradition on the World Wide Web. In Electronic Theses and Dissertations. Paper 1398. *A thesis presented to the faculty of the Department of Literature and Language East Tennessee State University, in partial fulfillment of the requirements for the degree Master of Arts in English*. Retrieved February 19, 2022, from <http://dc.etsu.edu/etd/1398>.
- Blank, T.J. (2009). *Folklore and Internet: Vernacular Expression in the Digital World*. Utah: State University Press Logan.
- Blank, T., J. (2013). *The Last Laugh: Folk Humor, Celebrity Culture, and Mass-Mediated Disasters, in the Digital Age*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Foulidi, X., Katsadoros, G., & Papakitsos, E. (2020). Customary Practices and Symbolisms at Worship Events in a Virtual Religious Community. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, Volume 7, Issue 7, 45-56.
- Howard, R., G., (2008). Electronic Hybridity: The Persistent Processes of the Vernacular Web. In *Journal of American Folklore* 121 (480), pp: 192-218.
- Kakampoura, R., & Katsadoros, G. (2014). Social Representations of Folk Healers in Mass Media: the Case of Father Gymnasiu. In *Proceeding 5th International Conference of the Europeans Society For the History of Science Scientific Cosmopolitanism is and Local Cultures :Religions, Ideologies, Societies*. Athens: National Hellenic Research Foundation/Institute of Historical Research/ Section of Neohellenic Research/ Programme of History, Philosophy and Didactics of Science and Technology.

- Kapaniaris, G. A. (2020). Folk Culture and Education: The Role of Information Technology and Information and Communication Technologies in the Production of Digital Educational Materials. In M.Kalogiannakis & S. Papadakis (Eds.), *Handbook of Research on Tools for Teaching Computational Thinking in P-12 Education* (pp. 456-479). IGI Global. <http://doi:10.4018/978-1-7998-4576-8.ch018>
- Kapaniaris, G. A. (2020). Folk Culture and Enriched Digital Teaching: Designing Educational Scenarios With the Use of ICT. In M.Kalogiannakis & S. Papadakis (Eds.), *Handbook of Research on Tools for Teaching Computational Thinking in P-12 Education* (pp. 480-501). IGI Global. <http://doi:10.4018/978-1-7998-4576-8.ch019>
- Kapaniaris, A. (2022). Folk Culture and cutting-edge technologies: Digital Folklore. In S. Papadakis & A. Kapaniaris (Eds.), *The Digital Folklore of Cyberculture and Digital Humanities*. IGI Global. DOI: 10.4018/978-1-6684-4461-0
- Kapaniaris, A., & Dimitriou, A. (2022). Digital Humanities and Digital Storytelling: Enriched Teaching Interventions in History. In T. Bratitsis (Ed.), *Research on e-Learning and ICT in Education: Technological, Pedagogical and Instructional Perspectives*. Springer.
- Kapaniaris, A., Gasouka, M., & Arvanitidou Z. (2018). Design of educational programs for folk culture: An innovative cooperative model for the production of printed and digital material, *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 4(10): 30-35, ISSN: 2454-6615.
- Kapaniaris, A., Gasouka, M., & Varvounis, M (2019). E-learning program: «Introduction to the science of Folk Culture»: Evaluation of the semester course: «Contemporary Horizons of Folklore Studies, (Gender, Internet and Education)». *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 5(5): 24-34, ISSN: 2454-6615.
- Kapaniaris, A., & Konstantopoulou, T. (2020). From the narrators of folk tales to digital storytelling. Students as young researchers. *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 6(8): 1-5, ISSN: 2454-6615.
- Kapaniaris, A., & Stogiannidou, A. (2020). Digital Storytelling via Youtube: Traditional orchestras, musicians and musicians. *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 6(3): 31-40, ISSN: 2454-6615.
- Kapaniaris, A., & Tornikidou, E. (2020). The Contribution of Digital Storytelling to the Teaching of Folk Culture in Elementary School. *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 6(3): 1-10, ISSN: 2454-6615.
- Kapaniaris, A., & Varvounis, M. (2019a). Design and implementation of e-learning programs in folklore, ethnography and history: Following the Logic of the Mass Open Internet Courses (MOOC). *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 5(1): 22-29.
- Kapaniaris, A., & Varvounis, M (2019b). E-Learning Program «Introduction to the Science of Folk Culture: Evaluation of the course: «Introduction to the Science of Folk Culture», *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 5(5): 1-10.
- Kapaniaris, A., & Varvounis, M (2019c). Social media and communication in archival ethnography: tools for the collection, promotion and record of the material or digital research notepads?, *World Wide Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 5(5): 11-18, ISSN: 2454-6615.
- Kapaniaris, A., & Varvounis, M (2022). E-Learning program "Introduction to the Science of Folk Culture": Evaluation of the three-year program. In S. Papadakis & A. Kapaniaris (Eds.), *The Digital Folklore of Cyberculture and Digital Humanities*. IGI Global. DOI: 10.4018/978-1-6684-4461-0
- Kapaniaris, A., & Zampetoglou, G. (2021). Visual programming for the creation of digital shadow play performance using mobile devices in times of COVID-19. *Advances in Mobile Learning Educational Research*, 1(2), 162-170. <https://doi.org/10.25082/AMLER.2021.02.010>
- McClelland, Br. (2000). Online Orality: The Internet, Folklore, and Culture in Russia. In Lengel L. B. (ed), *Culture and Technology in New Europe: Civic Discourse in Transformation in Post-Communist Nations*,. Stamford, CT: Ablex, pp: 179-191

- Oring, E. (2013). Thinking through Tradition. In T. J. Blank & R. G. Howard (Eds.), *Tradition in the Twenty-First Century: Locating the Role of the Past in the Present*. Logan, UT: Utah State University Press.
- Papadakis, S., & Kapaniaris, A. (Eds.) (2022). *The Digital Folklore of Cyberculture and Digital Humanities*. IGI Global. DOI: 10.4018/978-1-6684-4461-0
- Valasiadis, E., Katsadoros, G., Kakampoura, R., & Fokides, M. (2017). Project “Topogonosia”: Strengthening local Identity through Digital Games in Education. In *The Proceedings of the International Conference on Information Communication Technologies in Education*. Rhodes: ICICTE.